

Historické kořeny moderní sociologie: školy a směry 19. a počátku 20. století

Sociální věda, jak ji známe, byla uvedena do života nikoliv generací let 1890-1920, ale těmi předcházejícími generacemi 19. století, z nichž jako vůdčí duchové musejí být jmenováni alespoň Marx, Comte a Spencer. Právě oni, více než kdokoliv jiný, dali moderní sociologii její dynamické východisko, a to pod vlivem růstu a rozvoje věd přírodních. Sociologie byla vytvořena jako zřetelná a přímé rozšíření sféry přírodních věd, které počaly matematikou a klasickou dynamikou a potom přes evoluční teorii dospěly až k branám vlastního lidského světa ...

A. Giddens. Klasická sociální teorie a počátky moderní sociologie, 1976

sociologie pozitivistická - jeden z nejšířších, nejvlivnějších a vnitřně značně diferencovaných směrů s-gie, který se konstitoval na bázi pozitivismu v 1. polovině 19. st. zejm. v pracích *A. Comta* a *H. Spencera*, byl kriticky transformován jejich žáky a pokračovateli a ve 20. st. se rozvinul v s-gii neopozitivismu. *A. Comte*, první systematick rozsáhlejšího myšlenkového proudu pozitivní filozofie, název "pozitivismus" vytvořil, i když sám termín pozitivní byl znám již dříve. Poprvé jej použil fr. lékař *J. Burdin*, od kterého jej převzal jeho žák a přítel *Saint-Simon*, v jehož pojetí označoval vědění založené na faktech v protikladu k názorům založeným na spekulaci a dohaděch. *Comte* jej chápal jako jednotu šesti významů: 1. reálného v protikladu k zdánlivému, chimérickému; 2. užitečného v protikladu k vágnímu; 3. jistého v protikladu k nerozhodnému; 4. přesného v protikladu k vágnímu; 5. pozitivního v protikladu k negativnímu, kritickému v tom smyslu, že pozitivismus je určen nikoli k destrukci, ale k organizování; 6. relativního v protikladu k absolutnímu. Hlavní znaky pozitivismu: a) předmětem vědy jsou a mohou být pouze fakty zjišťované přímou zkušeností, které věda popisuje; b) veškeré pravdivé a hodnotné poznání skutečnosti může být dosaženo pouze pomocí empir. metod; c) k prokroku lidského poznání dochází normální a nepřetržitou kumulací vědění; d) jakákoli přír., spol. nebo lidská skutečnost může být zkoumána pomocí jedné z těchto metod, jejichž ideálním a jediným modelem jsou přír. vědy; e) těmito metodami lze řešit rovněž společenskopolit. a světónázorově morální otázky.

Ve svém dosavadním vývoji prošel pozitivismus třemi etapami. První byl klasický neboli tzv. první pozitivismus reprezentovaný hlavně *A. Comtem*.

Druhou etapu představuje epistemologický pozitivismus (empirikriticismus) neboli tzv. druhý pozitivismus, rozvíjející se na přelomu 19. a 20. st., jehož hlavními představiteli byli *R. Avenarius* a *E. Mach*. Třetí etapou je neopozitivismus, reprezentovaný Vídeňským kruhem, který ve 20. l. 20. st. tvořili a k jehož programu se hlásili *M. Schlick*, *R. Carnap*, *O. Neurath*, *K. Popper* aj. Třetí vývojovými etapami prošla také s.p. První etapa je reprezentována hlavně dílem *Comtovým* a *Spencerovým*. Sociologii pojmenoval *Comte* poprvé v r. 1839 ve 4. svazku svého díla *Cours de la philosophie positive*. V rámci své klasifikace dosavadního vývoje lidstva rozlišuje stadium teologické, metafyzické a pozitivní neboli věd. a tvrdí, že všechny ostatní vědy již pozitivního stadia ve svém vývoji dosáhly, s.p. je však třeba teprve vybudovat. V tom viděl své hlavní poslání. Hlavní úkol s.p. viděl *Comte* v tom, aby se stala nástrojem takových praktických změn ve společnosti, které by skoncovaly s otfesy, jimiž od Fr. revoluce neustále procházejí evrop. národy, a aby nastolila harmonické soc. vztahy. Aby bylo tohoto cíle dosaženo, nestačí podle *Comta* působit pouze na intelekt lidí, ale je třeba ovlivňovat rovněž jejich city. Proto v závěrečné fázi své tvorby usiloval o vytvoření tzv. pozitivistického náboženství, které by tuto funkci plnilo. *Comtin* fil. systém i jeho s-gie obsahovaly některé teze, postoje a hodnoty, které se v pozdějším pozitivismu nezachovaly a byly dokonce ostře potírány. *H. Spencer* daleko více zdůrazňoval souvislost spol. života se životem přírody a domníval se, že v obou panují tytéž zákony. Byl typickým představitelem naturalismu a evolucionismu v s-gii a zakladatelem organicismu. Vypracoval dvě typologie společnosti, z nichž druhá, známější a vlivnější, rozlišuje společností vojenskou a průmyslovou, přičemž kritériem je převládající činnost, jíž se příslušníci společnosti věnují, a z toho plynoucí rozdíly v organizaci. Na řadu *Spencerových* postupů a myšlenek navázaly další představitelé s-gického naturalismu, který byl završením první etapy ve vývoji s.p.

Nejvýzn. představiteli druhé etapy vývoje s.p., spadající na přelom 19. a 20. st., byli *E. Durkheim*, hlavní reprezentant sociologismu, a *V. Pareto*. *Durkheim* se kriticky vyjadřoval zejm. k metodologii zakladatelů s.p. Vytýkal jí, že nedostatečně propracovala způsoby získávání empir. fakt. Místo aby *Comte* a *Spencer* pozorovali, popisovali a porovnávali věci, zabývali se spíše idejemi těchto věcí. Na fakta se odvolávali pouze proto, aby jimi potvrdili své představy, používali je jako příklady nebo důkazy na podporu spekulativně vytvořených idejí. Postupovalo se od idejí k faktům, a nikoli od faktů k idejím. Proto se *Durkheim* intenzivně zaměřil na propracování metod. otáček a dospěl k závěru, že soc. fakty je třeba chápat jako věci, tzn. skutečnosti existující mimo individ. vědomí a vykonávající na jedince ná-

tlak. *Durkheim* nesouhlasil se *Spencerovým* liberalistickým přístupem ke společnosti, s tím, že ideálního fungování společnosti je možné dosáhnout volnou hrou soc. sil. Zatímco ve *Spencerově* pojetí společnost a všechny její instituce jsou zde proto, aby sloužily jedinci, *Durkheim* byl naopak přesvědčen, že jedinec musí být podřízen určité kolektivitě. Rovněž nesouhlasil se *Spencerovým* krajním naturalismem a přírodověd. evolucionismem, mechanicky aplikovaným na společnost, s utilitarismem v pojetí dělby práce. *Durkheim* se důsledně snažil uplatnit pozitivistické metodol. principy, které formuloval v *Pravidlech sociologické metody*, např. v analýze dělby práce, sebevraždnosti a náboženství. Pokusil se rovněž propracovat tradiční pozitivistickou typologii společnosti svou solidaritou mechanickou a organickou. Je to první autor, který se systematicky snažil ve svých zobecněných vycházej z empir. dat, byť ještě nezískaných vlastním výzkumem, ale shromážděných jinými disciplínami (např. etnografií, statistikou apod.).

V. Pareto se snažil zbavit se všech nedůsledností tzv. prvního pozitivismu a vyloučit ze svého jazyka všechny nejasné, dvojnásobné a neoperacionalizovatelné pojmy jejich nahrazením neutrálními symboly. Ze všech pozitivistů prvního a druhého období nejvíce usiloval o matematizaci s-gie. Propagoval ideál tzv. čisté vědy, která si nečiní nárok hrát jakoukoli soc. roli, která společnost pouze zkoumá, ale nesnaží se ji změnit. Věřil v pokrok lidského poznání, ale nikoli v pokrok společnosti (viz jeho teorii elit a kategorie reziduí a derivací). *Paretova* s-gie byla řadou svých rysů již přechodem k neopozitivistické s-gii jako ke třetí vývojové etapě s.p. Na území Československa byla s.p. v upravené podobě uvedena *T. G. Masarykem*. Pozitivistické tradice mezi dvěma válkami rozvíjela v Čechách tzv. pražská s-gická škola.

Sed

naturalismus pozitivistický - jeden ze zákl. rysů pozitivistické s-gie 19. st., projevující se v názoru, že s-gii je třeba metodol. i teor. budovat podle vzoru přír. věd. N.p. měl tyto hlavní zdroje: 1. rychlý a dynamický rozvoj přír. věd vedoucí k řadě význam. prakticky využitelných objevů, doprovázený výrazným zkvalitňováním jejich metodologie, ve srovnání s nimiž byla situace spol. věd neuspokojivá; 2. teor. předpoklad, že svět přírody a svět společnosti tvoří jednotu ovládanou týmiž objektivními a neměnnými zákony, že spol. vývoj je pokračováním biol. evoluce; 3. přesvědčení, že existuje zákl. metodol. jednota všech věd, že způsoby získávání hodnotných poznatků i teor. reflexe mohou být zásadně stejné ve všech sférách zkušenosti. Kval. rozdíly mezi jednotlivými vědami (např. mezi rozvinutější bio-

logií a zaostávající s-gii) jsou z hlediska n.p. projevem jiného hist. stadia jejich vývoje a lze předpokládat postupné odstraňování těchto rozdílů nebo dokonce redukci všech odvětví vědy na vědu jedinou, univerzální. Mnozí zastánci pozitivismu se domnívali, že touto jedinou vědou ve vlastním slova smyslu se stane fyzika, protože ze všech empir. disciplín nejdokonaleji pracovala způsobu popisu a protože svými vysvětleními obsáhla vlastnosti a jevy, jež jsou v přírodě nejrozšířenější a bez nichž žádné jiné nemohou existovat a probíhat (viz fyzikalismus). N.p. se v s-gii projevoval ve dvou podobách: umírněné, reprezentované hlavně *A. Comtem* a *E. Durkheimem*, a v podobě krajní, reprezentované *H. Spencerem*, celým s-gickým naturalismem a *V. Paretem*. Umírněná podoba vychází z uvedených zdrojů n.p. a hlásá, že s-gii je třeba budovat podle vzoru dokonalých přír. věd, aby dosahovala stejné přesných, spolehlivých a prakticky aplikovatelných poznatků, že však každá oblast jeví má i své specif. vlastnosti a proto každá věda má své vlastní, charakteristické hledisko a přístup, své vlastní metody odpovídající povaze zkoumaných jevů. Krajní podoba n.p. vyvozovala z předpokladu, že svět přírody a společnosti tvoří jednotu, názor, že s-gie má být nejen budována podle vzoru přír. věd, ale má být přímo jedním z odvětví těchto věd. Podle toho, pod jakou složku přír. věd byla s-gie podřazována, byla problematika spol. života redukována na problematiku biol.-evolucionistickou, mechanistickou, fyzikalistickou apod. (Viz též mechanicismus, evolucionismus).

Sed

evolucionismus - v nejšířším slova smyslu názor, že žádná oblast reality není neměnná, ale vyvíjí se. I když prvky vývojových teorií nacházíme už v antice, základy věd. pojetí vývoje, resp. evoluce, byly položeny až moderní přírodovědou koncem 18. a během 19. st. (*P. S. Laplace, Ch. Lyell, Ch. Darwin*). K nejnázn. stoupcům takto široce chápaného e. patřili: *J. B. Vico, J. G. Herder, M. J. A. Condorcet, C. H. Saint-Simon, H. Spencer, E. B. Tylor, L. H. Morgan, G. W. F. Hegel, F. Guizot, A. Tocqueville, A. Comte, L. T. Hobhouse, B. Kidd* aj. V dějinách s-gie je pojem e. používán pro označení teorii společnosti, v nichž je společnost považována za složku přírody, tzn. vztahují se na ni evoluční zákony objevené v přír. vědách, zejm. v biologii. E. je vnitřně značně diferencovaný směr, který se rozvinul a měl největší vliv ve 2. polovině 19. st. Patří do pozitivistického a naturalistického proudu, jehož hlavními s-gickými reprezentanty byli *H. Spencer, L. T. Hobhouse* a *B. Kidd*, v kult. antropologii pak *E. B. Tylor* a *L. H. Morgan*. Podle evolucionistů všechny společnosti procházejí týmiž vývojovými stadii, jejichž pořadí je závazné a neměnné, plynule na sebe navazují, neexistují mezi nimi

náhlé přerывy a skoky. Evolucionisté neuznávali potřebu revolucí, považovali je za patologické, nenormální jevy. V politice e. podporoval reformismus.

Podle evolucionistické teorie vývoj lidstva probíhá lineárně a lze jej znázornit vzestupnou přímkou, jejíž body tvoří jednotlivé společnosti v závislosti na stupni svého rozvoje. Některé z nich jsou na průměci níže a jiné výše, tzn. že reprezentují různá stadia téhož vývojového procesu. Za nejrozvinutější a vývojově nejvyšší byly považovány západoevrop. společnosti, zejm. angl. Předpokládalo se, že všechny ostatní, "vývojově opožděné" společnosti postupně projdou stejnou cestou jako společnosti nejspělejší, že tento proces je přirozený, nezvratný a řídí se stejnými zákony jako biol. evoluce. Evolucionisté se domnívali, že vysvětlit jev znamená popsat jeho genezi. Odtud jejich zájem o počátky každého jevu a snaha najít tzv. nejjednodušší formy a složky spol. života, z nichž se postupně vyvinuly složitější společnosti. Typické je to např. pro *H. Spencera*, který věnoval mnoho pozornosti tzv. jednoduchým společnostem a snažil se vysvětlit jejich přechod ke složitějším složitým. Klíčovými kategoriemi e. byly pojmy pohyb, změna, vývoj a pokrok. Vzhledem k tomu, že společnost tvoří určitý celek, podle *H. Spencera* "organismus", i všechny soc. změny jsou vzájemně závislé a změna v jedné spol. oblasti nutně vyvolává změny v jiných složkách společnosti. Dlouhodobě není možná koexistence spol. jevů, např. institucí nebo kult. elementů, jež by patřily do různých fází vývoje společnosti. Pokud se evolucionisté s takovým nesouladem ve spol. realitě setkali, uchýlovali se k tzv. teorii přežitků a považovali takovou situaci za dočasnou. Zákl. evolucionistický zákon tvrdí, že vývoj všech stránek společnosti je rovnoměrný a že mezi nimi existuje přesně stanovená koexistence. Jakkoli evolucionisté uznávali, že ve vývoji se mohou objevit prvky stagnace i regrese, za normální proces považovali vzestupný vývoj, tzv. pokrok. Lidstvo jako celek se neustále zdokonaluje, stagnace a kroky zpět jsou pouze dočasné a týkají se jen jeho jednotlivých složek. Kritérium pokroku spatřoval e. v rostoucí složitosti struktury a ve zveštvování počtu plněných funkcí. Čím je společnost diferencovanější a čím více funkcí plní, tím je podle e. pokrokovější. Toto kritérium aplikovali evolucionisté i na jednotlivé složky spol. života. Hodně pozornosti věnovali v této souvislosti také klasifikacím a typologiím spol. vývoje. Mezi nejnámější patří *Morganovo* dělení hist. vývoje lidstva na divoštství, barbarství a civilizaci, *Mainovo* dělení na společnost statusu a smlouvy, *Spencerova* teorie vojenské a průmyslové společnosti apod.

Evolucionisté byli zastánci názoru, že existuje pluralita příčin vývojových změn, ale v otázce, která z množství příčin je hlavní, se mezi sebou často podstatně lišili, což byl jeden z důvodů rozpadu e. koncem 19. st. Za nejdů-

ležitější příčiny vývoje považovali: 1. určité vlastnosti lidských jedinců, jejichž základem je jediná a neměnná psych. přirozenost člověka (někteří kladli důraz na intelekt., jiní na instinktivní stránky); 2. přír. prostředí, zejm. tzv. geogr. podmínky (někteří byli vyznavači geogr. determinismu); 3. spol. a kult. faktory, mezi něž řadili demogr. faktory, jako počet a hustotu obyvv., přeměny ve způsobu získávání existenciálních prostředků (tzv. technologický determinismus), ekon. faktory (ekon. determinismus), spol. instituce, zvyky a obyčej; 4. konflikt a boj (viz sociální darwinismus). Koncem 19. st. se e. setkal s ostrou kritikou a zejm. v s-gii postupně ztratil záslance i vliv. V polovině 20. st. se objevil opět zájem o problémy soc. vývoje v podobě tzv. neoevolucionismu. Zároveň se ale objevují jiné přístupy k chápání dějin popírající např. vývojovou kontinuitu.

Sed

naturalismus - široký a vniřně diferencovaný myšlenkový proud, který se rozvinul zejm. ve 2. polovině 19. st. a vycházel z předpokladu, že existuje fundamentální jednota světa i zákonů, které jej ovládají, a že metody zkoumání všech soc. jevů mohou a mají být totožné s metodami přír. věd. Protože společnost považoval za součást přírody, zákony objevené přír. vědami aplikoval na spol. život. N. byl teor. a metodol. základem řady s-gických směrů a škol: soc. darwinismu, geogr. školy, evolucionismu, fyzikalismu, mechanicismu, organicismu, školy demogr. a rasově antropol. školy. Jeho umírněnou a modifikovanou podobou je pozitivistický naturalismus. Všechny směry n. v s-gii vycházely z názoru, že vývoj společnosti je určen jedním faktorem, příp. souhrnem několika faktorů přír. povahy. Protože se snaží převést složitější fakta a zákonitosti na jednodušší, je n. vytýkáno redukcionismus. Zpravidla byl ovšem veden úsilím zkoumat spol. realitu exaktněji a zveřejnit s-gii. V souvislosti s objevy učiněnými v posledních desetiletích v genetice, ekologii a etologii se vynořily v nové podobě otázky vztahu přír. a spol., tedy v jistém smyslu i n.. Konstitovala se sociobiologie jako syntéza biol. a spol. věd, obnovily se některé snahy navazující na organicismus.

Sed

determinismus geografický - pojetí společnosti, podle něhož určující úlohu hraji geogr. podmínky, tj. podnebí, vlastnosti půdy, vertikální a horizontální členitost zemského povrchu, velikost a směr toku řek, ostatní vodstvo, flóra, fauna a nerostné bohatství. Prvky d-g. se objevovaly již u některých starověkých myslitelů, s jeho rozvinutou a systematickou podobou se setkáváme ale až v 18. - 19. st. Přispěli k ní některými stránkami svého díla

zejm.: J. Bodin, Ch. L. Montesquieu, J. G. Herder, E. Burke, A. Ferguson, V. Cousin a H. T. Buckle. Ideol. úloha **d.g.** nebyla jednoznačná. Vysvětlování spol. jevů geogr., tj. materiálními příčinami, bylo přes zjednodušené chápání v dané době považováno za přístup pokrokový. Polit. využití některých stránek **d.g.** ve spojení s jinými teoretmi však vedlo k tzv. geopolitice, k nacistickému požadavku Lebensraumu. V 19. st. byl **d.g.** teor. východiskem geogr. školy v s-gii a z některých jeho předpokladů vycházela později tzv. ekologická, resp. chicagská škola, která se konstitovala ve 20. l. 20. st. v USA. Proti **d.g.** stojí názor, že civilizace, které se vyvíjejí v rozdílných geogr. podmínkách, jsou si často značně podobné, a naopak, mezi civilizacemi stejných nebo velmi podobných geogr. podmínek jsou velké rozdíly. Kromě toho změny těchto podmínek probíhají ve srovnání s tempem spol. vývoje značně pomalu a jsou samy ovlivněny lidskou činností. Vzájemnou podmíněnost přír. procesů a lidské činnosti exponuje v novém světle koncem 20. st. tzv. ekologická krize, resp. hrozba globální ekologické katastrofy.

Sed

škola geografická - souhrnné označení autorů, jejichž názory byly teor. i metodol. značně diferencované, jež však spojuje skutečnost, že všichni vycházeli při popisu a analýze společnosti jako celku nebo jejich jednotlivých složek více či méně důsledně z geogr. determinismu. Obdobně jako jiné projevy naturalismu i tato škola se rozvíjela hlavně ve 2. pol. 19. st. i když prvky obdobného přístupu ke společnosti se objevovaly již v antice a znovu počínaje 17. st. Reprezentanty **š.g.** nebyli pouze sociologové, ale i představitelé jiných spol. věd. Do **š.g.** bývají zpravidla zařazováni zejm. títo autoři: K. Ritter, A. Humboldt, F. Ratzel, T. Buckle, některými stránkami svého díla rovněž F. Le Play a jeho žáci E. Demolins, H. de Tourville a P. Vidal de la Blache. Jisté teze **š.g.** se spolu s některými myšlenkami soc. darwinismu, biol.-organických a rasově antropol. teorií staly základem polit. a ideol. extrémně reakční geopolitiky. Na **š.g.** částečně navázal a její některé myšlenky rozvinul zejm. s použitím stat. i jiných empir. metod am. environmentalismus. Určité společné rysy existují také mezi **š.g.** a ekologickou školou, jež se konstitovala v USA ve 20. l.

Představitelé **š.g.** se snažili dokázat, že geogr. podmínky podstatně ovlivňují, případně determinují tyto stránky spol. života: **a)** hustotu obyv. a jeho rozmístění na zeměkouli, **b)** charakter obydlí, cest a komunikačních prostředků, **c)** způsob ošacení, **d)** způsob výživy, **e)** ekon. vývoj, způsob hospodaření a ekon. cykly, **f)** utváření lidských ras, **g)** podnikavost a energii lidí, **h)** sebevražednost, **ch)** státní systémy, **i)** soc. instituce, **j)** rodinu, **k)** formy duchovního života. Neexistovala prakticky žádná oblast spol. života, kterou

30

by se některý z představitelů **š.g.** nesnažil uvést do jednoznačné souvislosti s geogr. faktory. Racionální jádro **š.g.** spočívá v tom, že geogr. podmínky vskuku ovlivňují spol. život a bez určitého jejich stavu by byla existence lidí a tudíž i společnosti nemožná. Vliv geogr. podmínek je však proměnlivý a s vývojem společnosti se zmenšuje. Na **š.g.** se vztahují kritické výhrady uvedené v souvislosti s kritikou geogr. determinismu i s kritikou naturalismu v s-gii. Jde o typicky redukcionistickou tendenci, která se snaží život složitější skutečnosti, tj. společnosti, vysvětlit realitou jednodušší. Takovýto postup problematiku spol. života simplifikuje a nemůže vést k úspěchu.

Sed

škola demografická - souhrnné označení autorů a koncepcí považujících za určující faktor života společnosti změny počtu obyv. a hustoty zalidnění. Je to jeden z typických projevů naturalismu v s-gii přelomu 19. a 20. st. Jeho představitelé navázali na poznatek, dávno známý filozofům a historikům, že počet a hustota obyv. hraji důležitou roli v osudech a ve vývoji národů. Ze sociologů upozorňoval na to, že uvedené faktory mohou urychlit nebo zpomalit spol. vývoj, již A. Comte. Vlastním tvůrcem demogr. teorie byl T. R. Malthus (viz malthuziánství). Jeho teorie měla na představitel **š.d.** největší vliv. Někteří z nich se snažili vytvořit obecnou teorii, vysvětlující spol. vývoj uvedenými faktory, jini hledali pouze závislosti mezi těmito faktory a určitými stránkami života společnosti (ekonomikou, politiku, státním systémem, morálkou, úmrtností, migracemi, válkami apod.). Jedním z prvních představitelů **š.d.** byl M. Kovalevskij, který se pokusil o zjištění korelaci mezi hustotou obyv. a ekon. životem. První otázkou, kterou si podle něho má položit sociolog studující základy určitého hosp. zřízení, je otázka hustoty obyv., a to proto, že její růst je hlavním faktorem ekon. vývoje i vývoje jiných oblastí, jež jsou s ekonomikou spjaty. Kovalevskij měl na mysli hlavně výrobní techniky, druhy vlastnictví, spol. dělbu práce, soc. diferenciace, vývoj měst apod. Za nejvýzn. reprezentanta **š.d.** je považován A. Coste. Spol. fakty podle něho procházejí pěti vývojovými stadii, která vedou od čistě zvířecího života přes neustálou diferenciace a součinnost, doprovázenou zvěšováním nerovnosti, k soudobé společnosti. Faktorem, který způsobuje tento vývoj, je podle Coste růst počtu a hustoty obyv. Lidské společnosti se vyvíjejí proto, že roste jejich početnost a rostoucí hustota obyv. vede k intenzifikaci vzájemného působení, což má za následek větší výměnu zkušeností, jejich rychlejší hromadění a lepší předávání dalším generacím. Státy vznikly podle Coste v důsledku výbojů a války jsou vyvolány růstem počtu a hustoty obyv., protože tyto skutečnosti nutí k hledání nových zdrojů existenčních prostředků. Coste se pokusil vytvořit i novou

31

metodu, kterou označil názvem sociometrika a která měla zachytit všechny tyto procesy v kval. ukazatelích. Další představitelé š.d. hledali souvislosti mezi demogr. faktory a rozvojem výroby, techniky, mezi formami vlastnictví, ekon. cykly, formami manželství a rodiny, vývojem jazyka, náboženství apod. Teorie š.d. obsahovaly určité racionální jádro. Počet a hustota oby. hrály v dějinách a dodnes hrají ve spol. životě významnou úlohu.

Sed

m e c h a n i c i s m u s - směr v rámci naturalismu vycházející z předpokladu, že spol. jevy jsou vysvětlitelné zákonitostmi pohybu hmoty a energie, odhalenými mechanikou a některými odvětvími chemie. Jde o typický reducionismus, přehlížející specif. rysy spol. života. M. se stal obecným základem mechanistické školy v s-gii. S obdobnými pokusy o výklad spol. jevů se setkáváme již ve starověku u *Leukippa*, *Démokrita*, *Lucretia*, v novověku např. u *T. Hobbesa*, *G. Berkeleye*. Důležitý je vliv *Newtonovy* gravitační teorie na některé osvícence a teoretiky přirozeného práva. Podobně jako jiné směry naturalismu byl m. veden snahou vytvořit ze s-gie stejně exaktní vědu, jakou jsou přír. vědy. Dědictví m. se do určité míry odráží v dnešních tendencích ke sblíživání i značně vzdálených oblastí vědní, k hledání univerzálních principů a analogií, v pokusech využít v s-gii kybernetiku a obecnou teorii systémů. Představitelé m. částečně přispěli i k teorii soc. měření a k rozvoji statistiky jako pomocné s-gické disciplíny.

Sed

š k o l a m e c h a n i c k á - společné označení těch autorů přelomu 19. a 20. st., kteří vycházeli při poznávání spol. skutečnosti a při řešení s-gických otázek z mechanicismu jako z metodol. a teor. základu. Nejvýzn. představiteli š.m. byli *H. Carey*, *W. Ostwald* a *L. Winiarski*. *Carey* vycházel z předpokladu, že pro všechny oblasti skutečnosti existuje jediný systém zákonů a také jediná metoda poznání. Věda o společnosti je sice jakousi vyšší složkou věd. poznání, avšak přír. vědy, zejm. mechanika, jsou jejím základem. Mezi spol. jevy a jevy fyzikálními a mechanickými existuje analogie, a proto je možné spol. život vykládat poznatky získanými při studiu tepla, gravitace, mechanických pohybů apod. Lidské jedince považoval *Carey* za spol. molekuly, které se chovají stejně jako molekuly fyzikální a chemické a podléhají zákonům gravitace. Takové spol. jevy, jako je seskupování a rozptýlování, centralizace a decentralizace lidských kolektivů a organizací, měl *Carey* tendenci vysvětlovat dostředivými a odstředivými silami známými z mechaniky. Podobně např. směnu mezi společnostmi vykládal analogiemi

z oblasti termodynamiky. Celex společnosti považoval za jakýsi velký mechanismus, jehož jednotlivé složky jsou ovládnány hlavní gravitací.

W. Ostwald se snažil redukovat problematiku spol. věd včetně s-gie na jednu z forem pohybu hmoty, tj. energii. Vycházel při tom ze širšího fil. základu energetismu, jehož byl čelným představitelem. Všechny spol. jevy a procesy považoval za přeměny energie. Tak např. vytváření kultury je přeměnou surové energie v užitečnou. Čím větším množstvím užitečné energie společnost disponuje, tím je podle *Ostwalda* pokrokovější. Cílem každé společnosti je proto dosáhnout co největšího množství užitečné energie, k čemuž napomáhá hlavně vzájemná spolupráce všech jejích příslušníků. Tam, kde dochází k soc. bojům a kde je spol. život dezorganizován, dochází rovněž k velkým energetickým ztrátám. Proto důležité místo ve společnosti patří takovým sjednocujícím a harmonizujícím institucím, jako je právo, stát, obchod, výroba, jazyk i jiné kult. výtvoř. Bohatství a peníze nejsou nic jiného než akumulovaná energie. Protože věda je nejdůležitějším souhrnem metod a poznatků, ukazujícím, jak nejlépe využít energii, je také základem civilizace. Každá společnost musí tudíž usilovat o její rozvoj.

L. Winiarski se rovněž snažil redukovat spol. procesy na gravitační síly, zejm. na přitahování a odpuzování, jakož i na formy přeměny energie. Tyto přeměny se podle něho řídí zákl. termodynamickými zákony. Tak např. spol. nerovnost vysvětluje tím, že jedinci nejsou vybaveni stejným množstvím energie. Vývoj společnosti vede podle něho k energetickému vyrovnání, ke stavu soc. entropie, což se projevuje v odstraňování třídních rozdílů. *Winiarski* usiloval o uplatnění kvant. metod ve spol. vědách. Považoval je za možné proto, že energie se dá zachytit v měřitelných veličinách - např. ekon. energie v penězích. Protože v procesu přeměny energie se každá biol. energie může přeměnit v energii estetickou, polit. nebo ekon., mohou se stát peněžní jednotky, jimiž se vyjadřují ceny, jednotkami měření všech spol. přeměn. Proto ekon. energie sehrává ve spol. systémech analogickou roli jako tepelná energie v systémech fyzikálních.

Sed

o r g a n i c i s m u s - vnitřně značně diferencovaný směr uvnitř s-gického naturalismu, který vychází z předpokladu, že společnost je analogií nebo zvláštním druhem biol. organismu a vyvozuje z něj závěry týkající se s-gické ontologie i metodologie. Zárodky s-gického o. se objevovaly už ve starověkých indických spol. teoriích, v dílech *Platónových*, *Aristotelových*, *Ciceronových*, *Senekových*, v křesťanských názorech na společnost - v pracích *Jana ze Salsbury*, *Tomáše Akvinského*, *T. Hobbesa*, *J. de Maistra*,

L. de Bonald aj. Řadu prvků *o.* obsahuje dílo *A. Comta*, i když ten se omezil spíše na popis určitých analogií mezi společností a biol. organismem. Uvádí, že ve společnosti stejně jako v organismu existuje harmonie struktury a funkce, působící k dosažení společného cíle prostřednictvím akcí a reakcí mezi složkami organismu navzájem i mezi organismem a jeho prostředím. Harmonický vývoj dosahuje svého vrcholu právě v lidské společnosti, jež je poslední etapou "organistické evoluce". Spol. pokrok *Comte* charakterizoval rostoucí specializací funkcí a tendencí přizpůsobit se této specializaci a ke zdokonalování orgánů. Soc. otřesy jsou chorobami spol. organismu a předmětem soc. patologie. Podle *Comta* analogii buněk je rodina, spol. síly jsou analogii tkání, stát je nejdůležitější spol. orgán. Různé národy odpovídají biol. druhům a třídě biol. systémům. Podstatný rozdíl mezi biol. a soc. organismem spočívá v tom, že biol. organismus je v podstatě neměnný, zatímco soc. organismus je schopen značně se zdokonalovat díky spol. úsilí a kontrole.

S-gický *o.* byl systematizován *H. Spencerem* a hlouběji propracován organistickou školou, která spatřovala ve *Spencerovi* svého zakladatele a dovedla některé jeho organistické myšlenky k absurdním závěrům. *Spencer* uvádí 5 analogií mezi organismem a společností: 1. oba se liší od neorganické hmoty výrazným růstem masy, který probíhá po celou dobu nebo po většinu doby jejich existence; 2. spolu s růstem masy roste i složitost jejich struktury; 3. rostoucí diferenciace struktury je doprovázena diferenciací funkcí; 4. v průběhu evoluce dochází nejen k jejich diferenciaci, ale také k integraci a spolupráci odlišných složek; 5. organismus i společnost mohou žít, i když jejich jednotlivé složky (buněk či lidí jedinci) zanikají. *Spencer* si však uvědomoval i rozdíly mezi biol. organismem a společností: a) v organismu tvoří jednotlivé složky sjiaty celek, buněk jsou ve vzájemném těsném styku, zatímco ve společnosti tvoří jedinci volný celek, nejsou úzce vzájemně svázáni a jsou víceméně rozptýleni; b) v organismu existuje dělna funkce, v jejímž důsledku se určité orgány stávají centrem citů a psych. činnosti a jiné jsou již fakticky zbaveny, zatímco ve společnosti taková dělna neexistuje, není zde ani žádný spol. rozum nebo spol. mozek kromě toho, jímž jsou vybaveni jedinci; c) zatímco v organismu složky existují pro dobro celku, ve společnosti celek existuje pro dobro jedinců. *Spencer* nechtěl svými analogiemi vysvětlovat spol. skutečnost, chtěl především povzbudit "sociologickou imaginaci". Přesto jeho přístup nebyl nakonec odlišován od teorií autentických a krajních organicistů *P. von Lilienfelda*, *A. Schöffleho*, *A. Fouillého* a *R. Wormse*, zařazovaných do organistické školy. Dnes je *o.* jako takový považován za simplifikující koncepci. Racionální jádro s-gického *o.* spočívá v tom, že šlo o pokus conceptualizovat strukturu a funkcionální souvislost

spol. celků a spojit toto pojetí s evolučně genetickými představami. Na to později navázal strukturální funkcionalismus i další s-gické směry postavené na systémové teorii.

Sed

š k o l a o r g a n i s t i c k á - souhrnné označení sociologů a teorií vycházejících z organicismu a z jeho prvků v díle *A. Comta* a zejm. *H. Spencera*, který je považován za prvního systematika organistické teorie společnosti. Představitelé š.o. důsledně aplikovali poznatky týkající se biol. organismů na společnost a vyvozovali z analogií mezi biol. a soc. organismem datekosáhlé teor. a metodol. závěry. Byli to zejm. *P. von Lilienfeld*, *A. Schöffle*, *A. Fouillé* a *R. Worms*. Podle *P. von Lilienfelda* je společnost kval. totožná s organismem (přip. rozdíl mají pouze kvant. charakter): 1. v obou existuje intenzivní a různorodé vzájemné působení mezi silami, i když společnost je organismus mnohostranněji rozvinutý, v němž účelovost, duch a svoboda převažují nad kauzalitou, hmotou a nutností, typickými pro všechny jiné organismy; 2. oba jsou charakterizovány vnitřní jednotou, tj. snahou všech složek soustředit se okolo určitého centra; 3. v obou hmoty a energie působí účelně (zejm. ve společnosti má jednání vždy určitý cíl, má působit na jedince nebo skupiny, příp. je zaměřeno proti přír. silám); 4. i když společnost je strukturálně nejdokonalejší, jde o projev vlastnosti společné s jinými organismy - specializace vnitřních a vnějších složek i jejich činnosti, která je výsledkem přizpůsobení organismu prostředí; 5. společnost je vyšší než organismus v důsledku tzv. kapitalizace, tj. akumulace materiálů a energií potřebných pro budoucnost. Podle *Lilienfelda* mezi společností a organismem existují ještě drobné rozdíly, které však nejsou nijak podstatné. Společnost má složitější organizaci a vztahy mezi jejím celkem a částmi jsou jiné než v organismu. V organismu se jednotlivé složky nemohou pohybovat nezávisle na celku, zatímco ve společnosti ano. Představa společnosti je tato: její strukturu tvoří buněčná a mezibuněčná substance; buněčná substance se skládá ze spol. buněk, neboli z individ. nervových systémů lidí, a ze spol. tkáně, neboli ze skupin, tříd a profesí. Společnost je nejdůležitější typ organismu, protože je tvořena pouze nervovými buňkami a tkáněmi. Mezibuněčnou tkání rozumí *Lilienfeld* celé spol. a fyzické prostředí, v němž člověk žije a jež je schopen přetvářet. V každé soc. skupině se dají rozlišit 3 zákl. sféry činnosti: ekon., právní a polit., jež odpovídají sféram existujícím v přírodě, a to fyziologické, morfologické a té, která spojuje obě první sféry v jednotku živého organismu. V hierarchii spol. sil je tudíž polit. život sjednocující a koordinující silou a vládá je mozkem soc. organismu. Obecný zákon evoluce soc. organismu spočívá v postupné integraci a diferenciaci spol. sil.

Soc. organismus může onemocnět a degenerovat. Hlavní úloha při jeho léčení připadá vládě. Témto otázkami se zabývá soc. patologie, která je chápána ve svém původním lékařském významu. *Lilienfeldovy* úvahy o analo-
giích a dokonce totožnostech mezi biol. organismem a společností byly považovány za silně simplifikující a naivní a setkaly se s ostrou kritikou i opovržením.

A. Schäffle patřil k umírněnějším představitelům š.o. Domníval se, že společnost není skutečným organismem, ale živým souborem jedinců, a že její struktura má spíše duchovní než fyziologický charakter. Rozeznával morfologii a fyziologii, zabývající se jedinci, národy a jejich svazky, a soc. psychologii, která se zabývá duševním životem společnosti. *Schäffle* uvádí 5 obecných typů "společenské tkáně": 1. nemající v organické oblasti žádnou analogii, což jsou obytná zařízení, domy, ulice, cesty apod; 2. ochrannou tkáň, již tvoří oděv, střechy, úkryty a opevnění (odpovídá pokožce organismu); 3. ekon. a rodinné instituce (jsou analogií těch tkání v organismu, jež zajišťují výživu); 4. praktická a tech. zařízení vytvářející a používající spol. síly, jako je armáda, policie, státní a obchodní správa apod. (odpovídají sva-
lové tkáni v organismu); 5. psychofyzickou tkáň, jež má podobu institucí pů-
sobících v intelektuální oblasti, ztělesňujících věd. a soukromou kontrolu a řízení (v organismu jí odpovídá nervová tkáň). Vedle tkání existují podle *Schäffleho* 3 hlavní skupiny spol. orgánů, resp. institucí, a to instituce vněj-
šího života národa (j. výroba, obchod, doprava a obrana), instituce vnitřního života národa (j. spol. život, výchova, kultura, věda, literatura, umění a ná-
boženství) a stát, který obě tyto skupiny orgánů kontroluje a koordinuje jejich činnost.

Další představitel š.o. A. Fouillé se snažil sloučit organistickou teorii spo-
lečnosti s teorií spol. smlouvy, přičemž dospěl k závěru, že společnost je smluvní organismus, tzn. jak produkt přír., tak umělý. Ve výčtu analogií mezi biol. organismem a společností se *Fouillé* podstatně neliší od *Spencera*. Podstatné je, že do své koncepce soc. organismu začleňuje pojem "uvědo-
mělé vůle". Klade si otázku, kdy se agregát lidí stává společností v pravém slova smyslu, a odpovídá, že tehdy, když všichni lidé víceméně jasně chápou charakter organismu, který mohou vytvořit, jestliže se vzájemně spojí, a když se skutečně pod vlivem tohoto vědomí spojí. Jde tedy o organismus, který byl zamýšlený a žádoucí, o organismus zrozený díky ideji. A protože společná idea vyvolává společnou vůli, výsledkem je "smluvní organismus". *Fouillé* se odlišoval od ostatních představitelů š.o. tím, že připouštěl výrazné zásahy do soc. organismu a nevyznával v podstatě fatalistickou víru v automatické pů-
sobení spol. orgánů. Další autor R. Worms, který patřil naopak ke krajním

representantům š.o., v zásadě opakuje analogie mezi biol. organismem a společností. Jeho analýza společnosti má tyto složky: anatomii, fyziologii, genezi, vývoj, klasifikaci, patologii, terapii a soc. hygienu. Do organistické s-gie zavedl *Worms* nový termín, superorganismus, k odlišení společnosti od ostatních organismů, neboť ve srovnání s nimi má mnohem složitější struk-
turu.

Sed

biologismus - orientace v s-gii, která: **a)** koncipuje s-gii jako varian-
tu přír. vědy modelovanou podle vzoru biologie, **b)** využívá biol. poznatků,
které přímo vztahuje k soc. životu, **c)** operuje s analogií mezi společností a živým organismem, **d)** snaží se vysvětlit soc. jevy jako biol. jevy. Výrazným impulsem k rozvoji **b.** byl především darwinismus (viz darwinismus sociální) ve všech svých vývojových podobách a mohutný rozvoj biol. věd v posled-
ních desetiletích, zejm. genetiky. Klasické biologické a biologizující směry vycházely podle *P. Sorokina* z těchto zákl. premis: **1.** společnost je zvláštní druh organismu v biol. smyslu; **2.** proto se společnost ve svých podstatných rysech podobá konstituci a funkcím biol. organismu; **3.** jako organismus je společnost podřízena týmž biol. zákonům, podle nichž fungují a žijí biol. organismy; **4.** s-gie proto musí být nutně založena na biologii jako zákl. vědě (viz též škola organistická). Jeden z význ. reprezentantů klasického biolo-
gismu *P. Lilienfeld* zformuloval principy **b.** do dvou tezí: "Nihil est in socie-
tate quod non prius fuerit in natura" (ve společnosti není ničeho, čeho by předtím nebylo v přírodě) a "Sociologus nemo, nisi biologus" (sociolog není ničím, není-li biologem). Klasické směry patřící k **b.** lze rozdělit takto: **a)** bioorganistický výklad soc. jevů (rus. sociolog něm. původu *P. Lilienfeld*, význ. něm. ekonom a sociolog *A. Schäffle*, fr. sociolog *R. Worms*, rus. socio-
log *Jacques Novikov* a filosof *A. Fouillé*, **b)** antroporasové teorie (*A. de Gobineau*, *H. S. Chamberlain*, škola antroporasových měření - viz též škola rasově antropologická), **c)** darwinistická škola boje o život neboli soc. darwi-
nismus, **d)** instinktivistická škola.

B. byl tradičně vysmíván a karikován, dílem pro jistou naivitu svého reál-
ného provedení, dílem pro polit. a idcol. konsekvence, které z něho byly oprávněně či neoprávněně vyvozovány. Metodol. se **b.** výtýkal redukcionis-
mus. Dnes, kdy redukcionismus není v obecné metodologii pokládán za jed-
noznačné negativum, se biol. inspirace ukazují pro s-gii dokonce jako mi-
mořádně plodné. **K. b.** v jistém smyslu patří behaviorismus i psychoanalýza, samozřejmě všechna s-gická studia etologická a v poslední době především sociobiologie. **B.** vyvolává spíše emocionální než věcný a skutečně argu-
mentovaný odpor, protože narušuje zaběhané a stereotypizované principy

výjimečnosti lidského rodu a kultury. Svědčí o tom nejen diskuse týkající se rasových diferencí, ale také spory o genetické determinanty lidské inteligence, o použitelnost inteligenčního kvocientu a v poslední době diskuse kolem sociobiologie a zejm. genového inženýrství.

Pet

darwinismus sociální - vnitřně značně diferencovaný směr, snažící se aplikovat ve zjednodušené podobě určité zákonitosti přírodověd. teorie Ch. Darwina na život společnosti. Vznikl a rozvinul se ve 2. polovině 19. st. Neobjevuje se pouze v s-gii, ale i v jiných spol. vědách, v publicistice, beletrii i v politice. Za hlavní faktory spol. života považuje d.s. přirozený výběr a boj o život. V s-gii patří mezi typické naturalistické směry. Jako všechny projevy naturalismu je i d.s. motivován snahou po zvednutí s-gie podle vzoru již konstituovaných přír. věd. Mezi jeho představiteli najdeme zastánce soc. realismu, soc. nominalismu, zastánce rasové teorie i jejího odporce, reformisty, přívržence živelnosti spol. vývoje atd. Zákl. sjednocujícím znakem d.s. bylo chápání soc. života jako oblasti nesmířitelného a nelitostného boje mezi jedinci i skupinami. Na této bázi vznikaly různé teorie vývoje lidstva. Mezi hlavní představitelé d.s. patří W. Bagehot, který ve svém klíčovém díle *Physics and Politics* (1869) vykládá vývoj společnosti jako boj mezi různými skupinami a rozlišuje v něm stadium: 1. vytváření zvyků; 2. výboji konstituujících národy a státy; 3. civilizace. Proces, v němž skupiny s horšími zvyky jsou eliminovány skupinami s lepšími zvyky, k čemuž dochází bojem o život a což se uskutečňuje tím, že slabší jsou ovládnuty silnějšími, je dějinami lidstva. Boj o život není ale podle Bagehota univerzálním principem těchto dějin, uplatňuje se pouze v některých stadiích vývoje. L. Gumplowicz ve spise *Der Rassenkampf* (1883) vychází z předpokladu, že lidem je vrozena vzájemná nenávisť determinující vztahy mezi skupinami, národy, kmeny a rasami. Rasy však chápe specif. způsobem, jako hist. etnické kolektivity, jež jsou výsledkem soc. kult. faktorů. Byl rozhodným odpůrcem rasismu v tradičním slova smyslu. Podle něj jednotlivá lidská plemena vznikala v evolučním vývoji nezávisle na sobě, rozdílné druly existovaly od počátku dějin lidstva. Je to tzv. polygenetická teorie původu lidstva. Kontakty těchto skupin vedly nutně ke konfliktům a bojům, jejichž výsledkem bylo ovládnutí slabších silnějšími. Pod vlivem ekon. vývoje bylo dřívější zabíjení poražených nahrazeno otroctvím a vykořisťováním, což znamenalo počátek třídního panství a státu. Rovněž další vývoj státu vysvětluje Gumplowicz bojem mezi skupinami, který má dvě podoby: a) třídního konfliktu, v němž panující třída tvoří potomci vítězů a poráženou třídu potomci poražených; b) konfliktu mezi státy, neboť přirozenou tendencí vývoje státu je jeho teri-

toriální zvěšování, což musí vést ke konfliktu s jinými státy a k boji, v němž vítězí lepší, tj. silnější.

G. Ratzehofer naopak vycházel z monogenetické teorie původu lidstva a vysvětloval vznik prvotních lidských skupin (rodin a kmenů) tím, že se lidé rozdělovali v důsledku boje o život. Děba na rody a rasy je podle něj spíše důsledkem než příčinou biol. boje o život, který má v dějinách lidstva univerzální platnost. Svou teorii opíral Ratzehofer o typologii vrozených zájmů. V Čechách byl zastáncem d.s. částečně M. Tyrš, který ve stati *Náš úkol, směr a cíl* napsal, že dějiny lidstva stejně jako vývoj biol. organismů jsou věčným bojem o bytí a trvání, v němž podlelehnu a vyhynou neschopní a procekl závadní. Z toho pak vyvodil pravidla zdravého vývoje a úsilí o zachování národa. D.s. byl od okamžiku svého vzniku předmětem kritik z různých pozic. Mezi nejznámější kritiky patřil J. Novíkov, který sice uznával podstatnou úlohu konfliktů v raných fázích dějin, ale odmítal tezi o vrozeném nepřátelství mezi lidmi a o nevyhnutelnosti boje o život, dále T. H. Huxley, který zdůrazňoval hlavně rozdíl mezi biol. evolucí a spol. vývojem řídící se jinými než biol. zákony, a konečně A. R. Wallace, podle něž je pro vývoj společnosti rozhodující charakter soc. uspořádání a nikoli biol. přirozenost člověka. D.s. sehrál a dodnes v některých případech hraje negativní úlohu v různých nacionalistických a rasistických polit. hnutích. Biol. vědy nepřinášejí žádné důkazy pro tvrzení, že lidem jsou vrozené instinkty nebo sklony ke vzájemné nenávisli, ani pro tvrzení, že boj o život a přirozený výběr v biol. významu vedou v lidských společnostech k pokrokovým změnám. V rámci současných s-gických směrů nepřipadá již d.s. význam.

Sed

škola rasové antropologické - společné označení těch autorů z přelomu 19. a 20. st., kteří vycházeli z předpokladu, že život společnosti je determinován působením rasy, dědičnosti a přirozeného výběru a o vítězství v boji o život rozhodují rasové znaky, pročež jsou ze všech uvedených faktorů nejdůležitější. Za základ rozlišování ras byly nejčastěji uváděny takové fyzické vlastnosti, jako je barva pleti, vlasů, očí a rozměry i tvar lebky. Výchází teze š.r.a. formuloval A. Gobineau, podle něhož se celé lidstvo dělí na antropol. rasy, tj. skupiny lidí, které mají jisté společné vrozené, dědičné a kval. neměnné tělesné a psych. znaky. Mezi tělesnými a psych. znaky existuje přesná a stálá korelace. Určitým tělesným znakům odpovídají znaky psych. a naopak. Tak např. tzv. bílé rase (árijské) jsou připisovány takové psych. znaky, jako je malá smyslnost, vysoká inteligence, nezištnost, bojovnost, smysl pro pořádek a harmonii. Tzv. žluté a černé rase

jsou připisovány jiné vlastnosti, z hlediska evrop. civilizace převážně negativně hodnocené. Rasy se od sebe nejen liší, ale nejsou stejně hodnotné. Vyšší kulturu a dokonalejší spol. organizaci mohou vytvořit pouze rasy hodnotnější, psych. i tělesně způsobilější. Na základě těchto tezí byla konstruována teorie o dějinném poslání ras, jejímž hlavním představitelem byl *H. S. Chamberlain*. Ten se domníval, že nejvýzn. dějinné poslání plní árijská rasa reprezentovaná něm. národem. Další představitel *š.r.a.* *Vacher de Lapouge* rozdělil veškeré evrop. obyv. na 3 rasy, árijskou, alpskou a středomořskou, přičemž dokazoval, že všechny výdobytky spjaté s kulturou a spol. i polit. organizací jsou dílem rasy árijské čili nordické. Vyslovil rovněž tezi, že v důsledku 6 druhů selekce (vojenské, polit., náb., morální, právní a ekon.) dochází k trvalému úbytku árijské rasy, což vede k úpadku civilizace a k celkové degeneraci obyv. *š.r.a.* byla jedním z význ. zdrojů a teor. nástrojů nacismu.

Sed

m a l t h u z i á n s t v í - demogr., ekon. a s-gická teorie iniciovaná *R. T. Malthusem* koncem 18. st., jejíž principy *Malthus* vložil v *Essay on the Principle of Population* (1. verze z r. 1798, 2. verze z r. 1803). V duchu biologismu vychází z předpokladu, že zákl. faktory spol. života jsou biol. nutnost jíst a pohybovat, silnější než schopnost lidí opatrovat si potravu. Z toho vyplývající zaostávání výroby potravin za populačním přírůstkem chápal *Malthus* jako univerzální zákon, jež opět o čtné statist. aj. údajě z různých zemí a dob. Působení tohoto zákona podle *Malthuse* znemožňuje podstatné zdokonalení společnosti a vedlo by k absolutnímu přelidnění a hromadné smrti hladem, kdyby je nezmiřňovaly překážky (checks) zvyšující úmrtnost nebo snižující porodnost. "Pozitivními" ("repressivními", ale přirozenými) překážkami jsou nemoci, války a ostatní pohromy. Jako mnohem menší zlo však *Malthus* doporučoval překážky "preventivní", tj. sexuální zdrženlivost mimo manželství a odklad uzavření sňatku do doby, kdy je možné uživit děti (moral restraint). Přizpůsobování porodnosti k omezeným zdrojům živobytí pomocí antikoncepce nebo potratů nepřicházelo pro *Malthuse* v úvahu z náb. důvodů. Nepředpokládal ani náležité zvýšení zemědělské výroby, neboť počítal s klesající úrodností půdy, a domníval se, že kdyby k němu přece jen došlo, vedlo by k populačnímu vzestupu, který by jeho přínos přesáhl. *Malthus* tedy do jisté míry uznával závislost růstu obyv. na úrovni práce a života v zemi. Tato teorie nemalo odpovídala situaci na počátku průmyslové revoluce v Anglii. Zapůsobila na mnoho demografů, ekonomů, historiků, politiků a sociologů v řadě zemí nejen tehdy, ale také v pozdějších dobách (ovlivnění byli např. *H. Spencer*, *M. Weber*, *A. Weber*,

E. A. Ross, *P. A. Sorokin*). Vliv měla i na *Ch. Darwin*, tvůrce biol. teorie boje o život a přirozeného výběru. V Německu byly dokonce přijaty zákony zvyšující nejnižší přípustný věk pro uzavření manželství. Tim, že *Malthus* spářoval příčinu bídy v nadměrné plodnosti chudiny, způsobované její lehkomyslností, a jako stoupenec liberalismu odmítal její soc. podporu státem, posiloval protiděl. a protidoborábské nálady ve veř. mínění a přispěl ke zhoršení chudinského zákonodárství v Británii. Tak se **m.** stalo i pravivovou ideologií, která narazila na odpor u socialistů, hledajících původ chudoby v kap. ekonomice; *Malthuse* kritizoval např. *K. Marx*. Někteří animalthuziáni zdůrazňovali vojenský i kult. význam početné populace.

Rovněž řada sociologů (kupř. *A. Coste*, *W. Sombart*, *F. Oppenheimer*) podobila **m.** kritice. Tuto teorii ostatně zpochybňoval sám spol. vývoj. Obyv. průmyslově vyspělých zemí se zdaleka nezvětšovalo geometrickou řadou. Poklesla tam porodnost i úmrtnost, význam měla též emigrace, díky tech. pokroku se zvyšovala produktivita zemědělství i možnosti dovozu potravin a vzestup životního standardu dokazoval, že dodávky prostředků k životu rostou rychleji než populace. Zároveň se ukazovala malá účinnost výzev k "mrvní zdrženlivosti". Proto již v 19. st. čtní soc. reformátoři, kteří se v různých zemích zorganizovali jako hnutí, chtěli čelit přelidnění a bídě spíše regulací porodnosti (birth control) na základě antikoncepce (i v manželství) a příslušného zákonodárství. Tomuto učení a hnutí se na rozdíl od "klasičkého" **m.** začalo říkat neomalthuziánství. Od 20.1. 20. st. se však hnutí za regulaci porodnosti od neomalthuziánství stále více oddělovalo zdůrazňováním jiných důvodů pro antikoncepci. Marxisté zařazovali do neomalthuziánství (které někdy zaměňovali s **m.**) spíše ty soudobé ideologie či jejich prvky, které měly přelidněním, nebo naopak nedostatkem obyv. (což bylo "**m.** naruby") vysvětlit nebo ospravedlnit nezaměstnanost, kolonialismus, války apod., patřila k nim fašistická koncepce životního prostoru (Lebensraum), orientace na zvyšování úmrtnosti aj. Později se ujalo chápání neomalthuziánství jako novější varianty **m.**, která více zdůrazňuje soc. faktory reprodukce obyv., ale v praxi nadále klade na první místo biol. determinanty. Současná státní opatření k omezování porodnosti a tím ke zmiřňování rozporu mezi rychlým populačním přírůstkem a nedostatečnými potravinovými zdroji v některých rozvojových zemích (např. v Číně) nejsou nutně projevem neomalthuziánství.

Stu

s o c i o l o g i e f o r m á l n í - tendence, která vznikla na přelomu 19. a 20. st. a předpokládá stejnorodost spol. jevů v takové míře, že není třeba

zkoumat jejich konkrétní hist. obsahy, nýbrž stačí postihnout jejich formy, aby bylo dosaženo vyčerpávajícího poznání spol. skutečnosti. Má jít o jakousi analogii geometrie, která také zkoumá formy geometrických těles bez ohledu na jejich individ. zvláštnosti. Uvnitř s.f. existovala jednotlivá odvětví v závislosti na tom, na kterou stránku spol. života se jednotliví autoři zaměřili, např. s-gie forem spol. seskupení, forem soc. činnosti, forem spol. procesů apod. Podle této teorie se obsahem spol. jevů a procesů zabývají jednotlivé konkrétní vědy, zatímco úkolem s-gie je zkoumání čistých forem a stanovení zákonů, jimiž se formální vztahy řídí. Tendence k takovému formalismu se poprvé objevila v díle F. Tönniese, zejm. v té jeho části, kterou sám nazval "čistou sociologií". Nechápal ji jako disciplínu, jejímž úkolem je popis konkrétní spol. skutečnosti. Formy, jimiž připsával při poznávání společnosti tak význ. místo, nevyvozoval z objektivní reality, protože jsou smyslově nezachytitelné, jsou výtvorem rozumu a jsou v tomto smyslu přirovnatelné k *Woberovým* ideálním typům. Pokud se sociolog zabývá čistou s-gií, zůstává podle Tönniese na úrovni abstrakce. Teprve v rámci aplikované a empir. s-gie, které Tönnies považoval za další složky svého s-gického systému, se sociolog přibližuje konkrétním soc. jevům, přičemž využívá forem vytvořených čistou s-gií, pomocí nichž vnáší do masy zkušenostních dat určitý řád. Z tohoto hlediska je Tönniesova koncepce příbuzná s koncepcemi novokantovskými.

Vlastním zakladatelem, tvůrcem a nejvýzn. představitelem s.f. byl G. Simmel. Na rozdíl od těch sociologů, kteří se domnívali, že předmětem s-gie jsou všechny spol. jevy, Simmel předmět s-gie zúžil a vymezil jej pouze jako zkoumání forem zespoločenštění, čímž se distancoval od problematiky spol. života jako celku i od problematiky makros-gické. Výhodiskem jeho úvah o společnosti je rozlišení formy a obsahu spol. jevů. Ve spol. skupinách, jejichž cíle a význam mohou být velmi rozdílné, se podle něho setkáváme se vztahy mezi jedinci, jež mohou být z formálního hlediska totožné. Jde o vztahy podřízenosti a nadřízenosti, o rivalizaci, nápodobu, dělbu práce, vytváření stran, reprezentaci, vnitřní konsolidaci a mnoho jiných jevů, které existují ve státě, náb. pospolitosti, ve skupině spiklenců, ve svazu realizujícím ekon. cíle, v uměl. škole, v rodině apod. Nezávisle na tom, jak značně rozmanité zájmy vedou ke vzniku těchto spol. útvarů, formy, v nichž se realizují, mohou být totožné. Jakkoli se Simmel nedomníval, že celá s-gie má být zkoumáním forem zespoločenštění bez ohledu na podmínky místa a času, považoval nesporně právě tento její úkol za nejdůležitější. Právě v tomto smyslu přirovnával s-gii ke geometrii, resp. ke gramatice spol. života. Přes klíčový význam, jaký pojem forma v jeho s-gii má, nikde jej přesně nevynechal a po-

užíval jej velmi volně. Napsal dokonce, že to, co je z jednoho hlediska formou, z jiného je obsahem, a že rozdíl mezi těmito dvěma kategoriemi není rozdílem zásadním, ale pouze rozdílem stupně. Ani v *Simmeleově* s-gii nebyly formy chápány jako obecné pojmy, k nimž se dospívá cestou generalizace a abstrakce, ale jako tvůrčí rozum, jejichž úkolem je vnášet do chaosu hist. reality trvalé prvky podřízené racionální kontrole. Na *Simmeleovo* dílo navázal další představitel s.f. L. von Wiese, který se pokusil vytvořit logicky propracovaný systém s.f., v němž klíčovou úlohu hrály formální znaky spol. procesů a kolektivit (mas, skupin a abstraktních seskupení). Určité rysy formalismu lze najít rovněž v díle C. Bouglého, R. P. Parka, A. Vierkandta a G. Gurwiche.

Sed

s o c i o l o g i s m u s - extrémní zaměření s-gie, jakási maximalizace s-gického přístupu, resp. maximalizace role "sociálního" v životě jednotlivců i společnosti. Jako s. je označován jeden z nejvýzn. a nejvlivnějších směrů s-gie konce 19. a začátku 20. st. Jeho hlavními teor. zdroji byly názory fr. konzervativních myslitelů přelomu 18. a 19. st. L. G. A. de Bonalda a J. de Maistra, zdůrazňující prvotnost společnosti ve vztahu k jedinci, a Comtova s-gie založená mj. na principu, že jedinec je abstrakce a pouze společnost je skutečná. Oba tyto zdroje měly výrazně antipsychol. ráz. Nejvýzn. představitel s. byl E. Durkheim, na jeho konstituování se podíleli také E. V. de Roberty, A. Espinas a J. Izoulet. S. vycházel teor. i metodol. z pozitivismu a respektoval požadavek, aby s-gie byla budována podle vzoru přír. věd, dosahovala stejné přesných poznatků jako ony a její závěry byly stejně spolehlivé a prakticky uplatnitelné. Přitom ale s. nechtěl na rozdíl od s-gického naturalismu konce 19. st. redukovat metodologii a teorii s-gie na metodologii a teorii přír. věd. S-gie má podle s. vysvětlovat spol. fakty především jako důsledky spol. příčin a může se nejen obejít bez podpory jiných věd, ale může přispět k řešení řady otázek, s nimiž se doposud marně potýkala filozofie a psychologie. Zejm. v *Durkheimově* pojetí byl s. nejen řešením nejobecnějšími s-gickými tématy, která svým charakterem patřila do filozofie, jako např. povahou spol. bytí, vztahem individua a společnosti, člověkem jako trvale vnitřně rozpolcenou bytostí, podstatou morálky, práva, náboženství apod.

Hlavní rysy s. lze shrnout do 3 skupin. 1. Společnost je chápána jako skutečnost sui generis (zvláštního druhu), neredukovatelná na žádné jiné jevy. Zejm. ji nelze pojímat jako prostou sumu (souhrn) jedinců. *Durkheim* napsal, že tvrdost bronzu není dána ani mědi, ani cinem, ani olovem, z nichž je slit,

neboť jsou to látky měkké a ohebné, ale vzniká díky jejich spojení. Specif. syntéza, již každá společnost je, rodí také jevy nové kvality, neredukovatelné na vlastnosti jedinců, z nichž je složena. Tyto specif. kvality jsou vůči individuům vnější. S-gie má tak svůj vlastní zvláštní předmět, odlišný od předmětů všech ostatních věd, jímž je právě taktó chápaná společnost. 2. Ze specif. předmětu s-gie plyne i specifická její metodologie. Nemůže používat metody psychologie, jak to tvrdil psychologismus, protože předmětem psychologie jsou psych. vlastnosti jedinců. Hlavním rysem s-gické metody je zkoumání spol. skutečnosti, resp. soc. faktů zvnějšku (nikoli introspektivně) - právě proto, že jde o skutečnosti ve vztahu k jedinci vnější. Druhý podstatný znak s-gické metodologie vychází z toho, že spol. fakty na jedince vykonávají nátlak, což lze ukázat na příkladu působení jazyka, módy, používání peněz určitého druhu apod. Jde o způsoby jednání, jež jsou v dané společnosti všeob. rozšířeny, mají vlastní existenci, nezávislou na individ. projevech, a je nutno zkoumat je jako "věci". Jde tedy o to, aby se sociolog dostal do takového stavu myšlení, v jakém jsou přír. vědci, když vstupují do dosud neprobádané oblasti, tzn. aby se zbavil všech emocí a představ, jež nekriticky převzal z běžného myšlení, panujících ideologií a dogmatických fil. systémů.

3. Z toho, že s-gie má uvedený specif. předmět a zvl. metodu zkoumání, plyne nejen to, že je vědou samostatnou a nezávislou na jiných vědách, ale dokonce to, že je zákl. spol. vědou, již mají být teor. a metodol. podřízeny všechny ostatní věd. disciplíny zabývající se společností. Tento postulat bývá někdy označován termínem sociologický imperialismus a jednoznačně navrhuje na Comtovu klasifikaci věd, podle které měla s-gie v sobě zahrnovat veškeré věd. poznatky o společnosti. Mimo jiné vychází z toho, že soc. fakty zkoumané různými vědami spolu úzce souvisejí, protože jsou různými projevy téže skutečnosti, a s-gie by měla být klíčem k jejich celkovému pochopení.

Uvedené teor. a metodol. rysy a principy s. nejdůležitěji aplikoval a rozvíjel ve své tvorbě E. Durkheim, který vytvořil na tomto základě jednu z mála v pravém slova smyslu s-gických škol, která byla relativně jednotná a disponovala vlastním časopisem, katedrou a žáky. Tato tzv. francouzská sociologická škola výrazně ovlivnila řadu společenskovědních disciplín ve Francii, a hlavně vývoj s-gie jako takové. Rozvíjela se i po smrti svého zakladatele, prakticky až do vzniku 2. svět. války. Mezi její hlavní představitele kromě uvedených výše patříli: A. Meillet, C. Bouglé, M. Mauss, F. Simiand, P. Fauconnet, M. Halbwachs, R. Hertz, G. Davy, M. Granet a H. Hubert. Některé obecné teor. teze s. se staly základem strukturálního functionalismu. V Čes. s-gii byl s. nejvíce ovlivněn A. Uhlíř.

Sed

p a n s o c i o l o g i s m u s - snaha rozšířit sféru vědní kompetence s-gie i na ty fenomény, které s-gicky vysvětlitelné nejsou nebo nejsou vysvětlitelné dostatečně. P. je vlastně ad absurdum dovedenou Durkheimovou ideou, že soc. jevy mohou být vysvětleny jen samy ze sebe, nikoliv redukčním krokem na úroveň jiných jevů nesoc. povahy. P. se někdy označuje také jako s-gický imperialismus. Není však možné jej zaměňovat za oprávněnou snahu s-gie doplňovat partikulární výklady jednotlivých spec. věd výklady s-gický-mi. Podstatou s-gie je právě to, že partikulární jevy uvádí do dalších souvislostí, které spec. vědy neberou víceméně vědomě v úvahu, např. ekon. jevy do souvislosti s jevy náb., právními či estetickými apod. Proces sociologizace některých vědních oborů, např. ekologie nelze chápat jako výraz p.

Pet

p o j e t í d ě j i n m a t e r i a l i s t i c k é - původní označení Marxovy a Engelsovy s-gické teorie, jejich soc. statiky (představy o soc. struktuře společnosti), dynamiky (představy o zákonitostech soc. vývoje a periodizaci dějin) a prognostiky (představy o budoucí transformaci společnosti kap. typu v beztržní společnost komunistickou). K. Marx ani F. Engels pro označení své s-gické koncepce, která se uváděla zhruba v téže době jako s-gická teorie Augusta Comita (tedy ve 40. l. 19. st.), nikdy nepoužili označení s-gie a svou koncepci na statiku, dynamiku a prognostiku formálně nestrukturovali. Marxův názor na Comita a jeho pozitivní filozofii a s-gii, vyslovený zejm. v jednom dopise Engelsovi, byl jednoznačně negativní: ve srovnání s Hegelem pokládal Marx Comita za ducha zcela průměrného a eklektického. Svou vlastní s-gickou koncepci však Marx vytvářel nikoliv v opozici ke Comtovi, ale především vůči fil. idealismu Hegelovu, ale také vůči údajné fil. nedůslednosti fr. osvícenců, kteří byli sice schopni mater., tj. bez pomoci intervence vnějšího božího zásahu a bez odkazu na lidské poznávací mohutnosti (zejm. lidský rozum), vysvětlit na úrovni vědění své doby přírodu, nikoliv však soc. život a dějiny. Marx tedy navrhl mater. výklad spol. života a dějin, v němž roli fil. hmoty hraje tzv. spol. bytí, tj. materiální podmínky spol. života, tedy přír. prostředí, především však ekon. struktura spol. života (výrobní síly a výrobní vztahy). Jeho koncepce byla původně jenom filozofií dějin a obecnou s-gickou teorií, nikoliv všeobecným svět. názorem, který by si osoboval způsoblost vysvětlit také zákonitosti přír. i epistemologické (gnoseologické). Toto rozšíření původního rozvrhu a rozsahu Marxovy koncepce je dílem především Engelsovým (Anti-Dühring) a zejm. Stalinovým. Věšína serioznějších marxistů však nikdy rámeč soc. teorie nepřekračovala a respektovala tak původní Marxovu intenci vytvořit teorii spol. vývoje, která má být stále aktualizovaným vysvětlením původu a podstaty a současně kritikou

současného stavu kap. společnosti a projektem její proměny ve společnost soc. spravedlivou (beztržní). *Marxova* teorie měla od počátku integrálně a organicky zabudovány oba tyto rozměry - rozměr kognitivní (poznávací, teor.) a rozměr kriticko-emanipační. Vlastní *Marxova* a *Engelsova* s-gická teorie se navzdory pokusům rozlišovat periodu "mladého" (humanistického) a "starého" (scientistického) *Marxe* vyvíjela poměrně málo. Její zákl. obrysy byly formulovány již v práci *Německá ideologie* (1845), dále rozvinuty v *Bílé filozofie* (1847), *Komunistickém manifestu* (1848) a znovu systematicky vyjádřeny v *Předmluvě ke Kritice politické ekonomie* (1859). Výchozí myšlenkou *Marxovy* teorie je teze, že právní vztahy, státní formy, fil. a ideol. soustavy nelze vysvětlit ani z nich samých, ani z tzv. všob. vývoje lidského ducha (*Hegel*) nebo ze zásahu exogenních duchovních sil (teologický výklad), ale z materiálních životních poměrů. *Hegel* pro tuto sféru soc. života používal (podobně jako *Ferguson* aj.) termínu občanská společnost (v českých překladech *Marxe* neřídko nepřesně překládáno jako měšťácká společnost). Podle *Marxe* je nutno anatomii občanské společnosti hledat především, ba téměř výhradně v polit. ekonomii. Organickou součástí *Marxovy* s-gické teorie je proto celá jeho teorie ekon. (k jejímž studií dal *Marxovi* v polovině 40.l. impuls *Engels* svou studií *Nástin kritiky národní ekonomie*, kterou *Marx* označil za geniální), zejm. jeho teorie hodnoty a hodnoty. Bez ní je málo srozumitelná *Marxova* teorie soc. struktury (tržní vztahy a tržní boj) a zejm. teorie vykořisťování, zbožního fetišismu, odcizení a emancipačního úsilí proletariátu. *Marxova* ekon. teorie je a ostatně vždycky byla více filozofií a s-gií než ekonomii sensu stricto: *Marxovy* ekon. analýzy (*Kapitál*, *Námezdní práce a kapitál*, *Rukopisy Grundrisse*) sloužily vždycky spíše účelům s-gickým a zprostředkovaně polit. a ideol. než čistě ekon. Jejich smyslem totiž nebylo pochopení ekon. života samotného, ale prostřednictvím pochopení ekonomiky lepší (podle *Marxe* jedině možné) porozumění soc. životu vcelku. První verze **p.d.m.** formulovaná v *Německé ideologii* vychází z polemiky s představou, že dějiny jsou produktem idejí, že jsou výslednicí vědomého lidského usilování. Ideje jsou naopak podmíněny materiálním životem společnosti, spol. bytím, ideje jako vědomí (*Bewusstsein*) společnosti jsou odrazem a výrazem tohoto bytí, jsou vědomým bytím (*bewusstes Sein*). Prvním hist. činem člověka je skutečnost materiální výroby jako spol. prostředí uspokojování zákl., materiálních potřeb. Uspokojená potřeba však produkuje další potřebu a to je další podstatný hist. čin: zmnožování potřeb je hybnou silou nejen ekon., ale celé spol. dynamiky. Kromě materiální produkce se v *Německé ideologii* uvažuje také produkce lidí jako podstatná složka soc. reprodukce (tuto komponentu z **p.d.m.** razantně vy-

loučil *Stalin* jako *Engelsův* omyl). Postupně stále složitější systém materiální výroby si vynucuje děbu práce, přičemž první opravdovou děbou práce je děba práce na práci hmotnou a duševní. Teprve oddělení a osamostatnění duševní práce vytvořilo možnost vzniku iluze autonomního, na materiálním bytí nezávislého vědomí. Tato iluze je základem každé ideologie jako falešného vědomí. Teorie ideologie je podstatnou a pravděpodobně také nejinspirativnější složkou první varianty **p.d.m.** (navázali na ni mj. *Lukács*, *Mannheim*, frankfurtská škola aj.). Podobně jako se autonomizovalo vědomí, autonomizoval se v průběhu dějin také stát, nejprve jako iluzorní vyjádření společného zájmu. Klasičkému marxismu se někdy vytýká, že má velmi nepropracovanou teorii státu a redukuje ji na poukaz na potlačovatelské funkce státu ve službě vládnoucí spol. třídy. Proces děby práce a vznik tříd a třídních vztahů na bázi soukromého vlastnictví (analýza vlastnických forem je podstatnou součástí první varianty **p.d.m.**) vede k fenoménu odcizení: produkty lidských činností (materiální, duchovní i institucionální) se oddělují, osamostatňují a zvětšují (reifikují) ve vztahu ke svým tvůrcům. Ti přestávají mít vědomí, že jde o jejich vlastní produkty, a proto se k nim vztahují jako primitivní kmeny ke svým fetišům (teorie zbožního fetišismu). Již první verze **p.d.m.** ústí ve vizi komunistické společnosti jako zákonného rezultátu vnitřního rozporného vývoje měšťácké (buržoazní) společnosti - ač termín kap. společnost není ještě použit. Tato ideol. komponenta, v níž je největší důraz položen na koncept třídy a třídního boje a v níž jsou celé dějiny zobrazeny jako dějiny třídních bojů, je nejvýrazněji vyjádřena v *Komunistickém manifestu*. Tzv. definitivní verze **p.d.m.** z roku 1859 je pokusem propojit soc. statiku a dynamiku takto: Ve spol. výrobě lidé vstupují do vztahů, jež jsou vůči nim objektivní, tj. nezávislé na jejich vůli. Charakter výrobních vztahů odpovídá úrovni výrobních sil (tzv. zákon souladu výrobních sil a výrobních vztahů). Souhrn těchto vztahů tvoří ekon. základnu společnosti, nad níž se zvedá právní a polit. nadstavba a již odpovídají určité formy spol. vědomí. Způsob výroby materiálního života podmiňuje soc., polit. a duchovní život společnosti. Tuto tezi *Engels* později oslabí formulací, že duchovní nadstavba je povahou materiální výroby určena pouze "v poslední instanci", tedy nikoliv nutně a vždycky přímo, bezprostředně. Chtl tím předejít výtce ekon. reduktionismu, formulace sama je však zavádějící, protože nic určitého o povaze vztahů mezi základnou a nadstavbou nevyplývá. Podobně je tomu s další oslabující tezí, že totiž nadstavba má na materiální základnu "zpětný vliv" (jaký, v jakém smyslu, v jaké míře, za jakých podmínek?). Na určitém stupni vývoje se dostávají materiální výrobní síly do rozporu s existujícími výrobními (vlastnickými, třídními) vztahy, což vy-

poklad, že pán může ovlivnit jednání osob ekon. na něm závislých. Z těchto důvodů se až do zavedení všob. volebního práva proklamuje požadavek majetkového volebního censu. První projevy **d.e.** jsou zaznamenány v literatuře konce 17. a začátku 18. st. v souvislosti s merkantilismem, růstem nákladů na armádu a politikou absolutistického státu - zejm. ve Francii, ale i v Rakousku aj. *Colbert* se místo na tradiční vybírání daní zaměřil na podporu rozvoje ekonomiky a maršálek *Montecucoli* prohlásil, že k válce je třeba peněz, peněz a zase peněz. U fr. osvícenců se pojetí mění a ústí v požadavek *laissez faire*, který obhajuje svobodu podnikání jako předpoklad blahobytu států i národů. Jde o reakci na vývoj v Anglii od průmyslové blahobyti zásady priority ekonomiky vůči ostatním sférám života stávají samozřejmostí. Jelikož se jedná o ekonomiku nastupujícího kapitalismu, jeví se zásada rentability podnikání (racionální alokace nedostatkových zdrojů) jako základ veškerého lidského jednání (maximalizace slasti, minimalizace strastí). Toto pojetí se automaticky objevuje v klasické ekonomii (u *A. Smitha*, *D. Ricarda*, *T. R. Malhuse* aj.) a přenáší se do fil. směrů (viz *Benthamův* utilitarismus, později pragmatismus). V tomto pojetí v podstatě trvá **d.e.** dodnes.

V průběhu 19. st. se **d.e.** stal oficiálním základem politiky (viz např. *Napoleonova* kontinentální blokáda, názor sira *C. Rhodese* o nutnosti provádět imperiální politiku k zajištění soc. míru opatrováním odbytišť zboží, doktrína *Lebensraum*). Reakcí na zásady priority ekon. chování je romantismus. Vedle něj se objevují tendence humanizovat společnost při akceptování **d.e.** (*Saint-Simon*, *R. Owen*, *Ch. Fourier*), nebo užívat ekon. zásad ke zdůvodnění požadavků změny spol. poměrů (spravedlnost jako ekon. zásada v pojetí *ricardovských* socialistů a *F. Lassala*). Zvláštním směrem v tomto proudu je marxismus. Ve svém původním pojetí *K. Marx* neodvozuje chování lidí od majetku, ale od povahy jejich práce. Z toho dochází ke známé tezi o závislosti povahy ekon. a v konečné instanci i ostatních spol. vztahů na povaze výrobních sil. Nesvobodu chování odvozuje od nesvobodné, odcizené práce. Později však všemu práci v oblasti materiální výroby prohlásil za nesvobodnou a v souvislosti s tím zčásti přijímá tradiční **d.e.** Rozpor obou pojetí patří k zákl. rysům celé jeho ekonomie. Marx. linie dovozuje nutnost spol. změny z bezprostředních požadavků hosp. prosperity. Přichází s koncepcí racionální organizace ekonomiky (překonání anarchie ve výrobě plánovitostí), na které lze postavit společnost prosperující po všech stránkách (nejen ekon., ale i kult.). Extrémní podoby nabývá tato koncepce ve stalinismu, který vyhlásuje tzv. zákon plánovitého a proporcionálního rozvoje. Rubem této koncepce je odvozování všech spol. neduhů z tvrdého prosazování hosp. zájmů (viz např. tezi maoismu o imperialistickém vykořisťování třetího

světa). Tyto postoje jsou blízké standardnímu nemarx. **d.e.**, zejm. té jeho linii, která klade důraz na racionální uspořádání ekonomiky jako na cestu řešení všech spol. problémů (např. požadavek na vytvoření "nového svět. hosp. řádu"). Proti ní vystupuje zdůrazňování ničím neomezované svobody podnikání jako zdroje veškerého spol. pokroku.

Vra

utilitarismus - etická teorie, jejíž ústřední kategorií je užitek a jejíž vznik a rozšíření jsou vázány převážně na anglosaskou jazykovou oblast. Mravním kritériem jednání je podle **u.** jeho užitečnost při vytváření štěstí, to znamená, že etický význ. není motiv nebo úmysl, ale čin a jeho výsledek. Zákl. orientace **u.** je hedonistická, cílem je obecné blaho vyjádřené formulí "největší štěstí pro všechny" (greatest happiness of all), kterou poprvé vyslovil *R. Cumberland* (*De legibus naturae*, 1672) a která je obvykle připisována *J. Benthamovi*, klasikovi **u.** (*Cumberland* vychází ještě z předpokladu lidem vrozeného altruismu). Klasický **u.** *J. Benthama* (*On the Principles of Morals and Legislation*, 1789 a *Deontology or the Science of Morality*, 1834) staví na víře v obecný egoismus a jeho afirmaci. *Benthamův* hedonismus je psychol. založen na zkoumání pocitů slasti a strasti, jejich srovnávání a vzájemném měření, jehož výsledkem je "katalog slasti a strastí". Z etického **u.** vyvozuje však *Bentham* právní a polit. konsekvence, podobně jako *A. Smith* vyvozuje ekon. konsekvence. *Benthamovo* kvant. pojetí **u.** se u jeho žáka *J. S. Mill*a mění v kval. pojetí v tom smyslu, že koncepce blaženosti, libosti a utrpení se výrazně hierarchizuje. *Mill* diferencuje blaho na nižší a vyšší a klade důraz na duchovní požitky. I tyto jsou ovšem založeny empir., na zkušenosti a soudu vybraných jedinců. Spíše než věd. teorii je **u.** pro *Mill*a "uměním žít", které chápe jako jednotu morálky, politiky a estetiky. Kult duchovních požitků vedl *Mill*a k ideálu člověka, který vlastně již překračuje vzor konsekventních hedonistů. Stanovisko "zdravého egoismu" ilustruje těsnou blízkost **u.** s liberalismem (*J. S. Mill* bývá pokládán za autora novodobé formy liberalismu). **K u.** se dále řadí *H. Sidgwick* (*Methods of Ethics*, 1874), *G. E. Moore* (*Principia Ethica*, 1903) a další autoři. *Principy u.* kromě toho působí v teoriích soc. státu (welfare state).

HaH

psychologismus - široký, vnitřně značně diferencovaný myšlenkový proud přelomu 19. a 20. st., spajující v psychologii teor. i metodol. základ řešení otázek řady humanitních oborů. Psychologie začala být považována za zákl. spol. vědu díky změnám, ke kterým v ní koncem 19. st. došlo a které byly přirovnávány k dřívějšímu převratu v biologii, vyvolanému *Dar-*

winovými objevy. Šlo o tyto změny: 1. konstituující se experimentální psychologie slibovala, že skončuje s metafyzickými spekulacemi o duši a lidské přirozenosti a nahradí je metodickým pozorováním reálných psych. procesů, které bude stejně přesné jako pozorování přír. věd.; 2. psych. fakty začaly být chápány jako jediná bezprostředně daná realita a zákl. psychol. pojmem se stala zkušenost; 3. člověk začal být pojímán jako subjekt nadaný vůlí a myšlením, nikoli pouze schopností přijímat a spojovat počítky; 4. psychologie vědomí byla nahrazena psychologijí nevědomí. Vliv p. v humanitních oborech byl posílen rovněž krizí krajně zjednodušujících naturalistických výkladů společnosti a člověka. P. jako celek vyrůstal z pozitivistické teor. a metodol. základny, i když mezi jeho představiteli jsou i autoři, kteří pozitivisticky nebyli. P. ve své době výrazně ovlivnil filozofii, s-gii, historiografii, teorii literatury, jazykovědu, logiku, estetiku i jiné disciplíny.

Podle charakteru kladených otázek a používaných kategorií lze v p. rozlišit tyto hlavní tendence či směry: a) psychol. evolucionismus, navazující na zákl. evolucionistické teze, přisuzující však zájem na evoluci psych. stránek spol. organismu (jeho rysy se projevovaly zčásti u B. Kídda, A. Fouillého, N. M. Michajlovského a P. L. Lavrova-Mirova, za hlavní představitel je však považován L. D. Ward a F. H. Giddings); b) instinktivismus; c) Völkerypsychologie; d) teorii nápodoby, která patřila k nejpracovanějším a nejlivnější tendencím p. v s-gii a jejímž tvůrcem a hlavním reprezentantem byl G. Tarde; e) psychologijí davu, která teor. reagovala na běžně známou skutečnost, že jedinec obklopený kolektivitou se chová jinak než v osamění. Celkové hodnocení p. v s-gii není snadnou záležitostí, podle J. Šachého proto, že se pod společným názvem skrývá mnoho různých teorií, které projevují různé tendence. Jednou z nich, kterou máme sklon považovat za vlastní p., je hledání nových vysvětlení staré s-gické problematiky využitím zdánlivých nebo skutečných objevů nové psychologie. Druhou tendencí je snaha formulovat novou problematiku na základě zjištění vlivu společnosti na psych. život individua. První případ se někdy ztotožňuje s tzv. psychosociologijí jako pokračováním myšlení o společnosti v kategoriích lidské přirozenosti, v druhém případě jde spíše o zárodky soc. psychologie jako nové vědy, zabývající se těmi aspekty chování lidského jedince, které se jeví nevyšetřitelné potud, pokud jsou zkoumány mimo společnost. Na přelomu 19. a 20. st. byly tyto dva druhy zájmů od sebe odlišovány jen zřídka. Zdůrazňovalo se především to, co je spojovalo, a hlavně se stále častěji objevovalo přesvědčení, že se s-gie nemůže obejít bez psychologie, neboť spol. jevy jsou jevy psych., tj. intersubjektivními, nejsou objektivní. Soc. psycholo-

logie se postupně vyvinula ve zvláštní disciplínu, jejichž výsledků s-gie využívá.

Sed

s o c i o l o g i e c h á p a j í c í - též sociologie rozumějící - usiluje o poznání subjektivního smyslu soc. jednání, oné vždy konkrétní a jednotlivé významové souvislosti, kterou se jednájící nechali vést nebo kterou svým jednáním - lhostejno do jaké míry uvědoměle - vytvořili. S.ch. založil M. Weber v dílech *Die Objektivität sozialer und sozialpolitischer Erkenntnis* (1904), *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (1905), *Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie* (1913), *Wirtschaft und Gesellschaft* (1921-1922). Jednání vyděluje Weber z lidského chování jako aktivitu spjatou se subjektivním smyslem, subjektivní smysl soc. jednání pak vztahuje k chování druhých. Na základě interpretativního porozumění (Verstehen) významové souvislosti je možno průběh a účinky soc. jednání vysvětlit kauzálně. Touto kombinací hermeneutické tradice (*Schleiermacher*) a něm. historismu (*W. Dilthey, H. Rickert, W. Windelband*) s radikální objektivitou pozitivní vědy překročila s.ch. rámeč protipozitivistické debaty o hranicích mezi přír. a spol. vědami. Weber vyvrátil historistní tezi, že mnohotvárná proměnlivost hist.-spol. skutečnosti nepřipouští poznání přesnými a pevnými pojmy. Stejně zásadně se však obrací proti filozofii dějin, proti metafyzickým konstrukcím dějin coby jednotného celku, proti fikci makrosubjektivních nositelů spol. pohybu. S-gie může zkoumat kolekt. subjekty, nesmí je však substancionalizovat, neboť sestávají výlučně ze soc. jednání jednotlivců. Jednotlivce nespojuje navzájem v kolekt. subjekt příslušnost k makrosubjektivní podstatě, nýbrž významová souvislost jejich vzájemně na sebe orientovaných jednání. Tak jako nelze věd. stanovit jediné správnou výstavbu spol. systému, nelze ani zákonitosti a pravidla plynoucí z průzkumu soc. chování pokládat za něco jiného než za formulace šanci, k nimž by za určitých podmínek mohly vést určité typy soc. jednání. Weber tím odděluje s.ch. od starších s-gických systémů (*A. Comta, H. Spencera, některých marxistů*) a modifikuje její predikční schopnost v myšlenkový experiment spočívající v modelování ideálních průběhů. Sociálněvědní poznání abstrahuje myšlenkovým stupňováním empir. skutečnosti v ideální typ "historický", zaměřený na kult. význam určitých hist. jevů, a "sociologický", zaměřený systémově neboli její stylizací do průhledných a racionálně plně kontrolovatelných modelů. Racionalita zde není napojena na obecnost pravdivostního pojmu, nýbrž na logiku transcendentovanou sdílením významu. Vlastní poznávací hodnotu má výpověď o zjištěné diferencí mezi ideálním typem a skutečným průběhem soc. jednání; ideální typ sám je a zůstává pouhou účelnou fikcí, odvo-

zenou z vybraných znaků fakticity. Idealtypické modelování má sloužit jako heuristický prostředek, umožňující zformulovat pro účely empir. zkoumání možná hlediska, z nichž lze vykládat naše i cizí soc. jednání. Až K. R. Popper mu přisoudil charakter hypotézy. Podle M. Webera hypotézou není ideální typ, ale má vytvářeni hypotéz podněcovat a usměrňovat. Praktickým úkolem s.ch. je nacházet a objasňovat hodnotové axiomy aktuálních typů soc. jednání a poukazovat na průměrné prostředky, předvídatelné vedlejší účinky a pravděpodobnost úspěchu při realizování hodnot. Je věcí osobní volby, k jakým hodnotám se sociolog ve svém osobním i veř. životě přikloní. S-gii samotnou však, má-li zůstat vědou, musí udržet v nezávislosti na hodnotících postojích. Také tento rys zřetelně odděluje s.ch. nejen od hist. relativismu, ale též od s-gie vědění. Jako projev důrazné empirizace teor. přístupu k soc. realitě nabyla s.ch. v s-gii rozsáhlého a mnohostranného vlivu, zprostředkovaného v mezinár. měřítku především strukturálním funkcionalismem. T. Parsons přeložil do angličtiny stěžejní Weberovy spisy a v duchu své teorie je též interpretoval. Avšak i tzv. kritický racionalismus (K. R. Popper, H. Albert, E. Topitsch) se hlásí k s.ch. jako k jednomu ze svých pramenů, podobně jako zcela protikladná Schulzova škola fenomenologické s-gie nebo kritická teorie frankfurtské školy (M. Horkheimer) a nejnověji teorie komunikativní racionality (K. O. Apel, J. Habermas).

Str

t r a n s c e n d e n t a l i s m u s - am. fil. a lit. směr 1. poloviny 19. st., jehož zákl. ideou byla představa o naprosté jednotě duchovního principu a hmoty, božství a vesmíru, typická pro pantheismus. Nejvýzna. představiteli t. byli A. B. Alcott, R. W. Emerson, M. Fullerová a H. D. Thoreau. T. navazoval na romantismus a utopismus, různé náb. systémy, včetně orientálních, ale i na širší evrop. kult. tradici (J. W. Goethe, T. Carlyle, S. T. Coleridge, W. Wordsworth). Měl synkretický charakter blízký theozofii. V duchu romantického pojetí světa pokládal přírodu za zjevení a symbol nadsvět. principu. Více však působil jeho mravní individualismus ústící v požadavek průbojnosti, svěbytnosti a svéráznosti, a kult silných osobností (který byl protějškem Carlylova kultu hrdinů). Požadavek svěbytnosti a svéráznosti byl Emersonem uplatněn nejenom na lidský život a regionalismus, ale i na oblast celé am. kultury. Jeho dílo *The American Scholar* (1837) bylo a je pokládáno za prohlášení kult. nezávislosti Ameriky na brit. kultuře. Transcendentalisté vytvořili též působivý typ volné uměl. komunity a pokusili se dokonce o založení uměl. komuny na Brook Farm. Svě myšlenky často propagovali nejen běžnými liter. formami, ale i přednáškami, sokratovskou metodou dialogu, aforismy, deníky a kázáními. Mnohé z nich lze pokládat za

samorostlé podiviny působící na veřejnost nejenom svým dilem, ale i svým životním slohem. To platí zvl. o *Thoreauvi*, jehož pobyt ve waldénských lesích (motivovaný ideálem života o samotě, z vlastní práce) se stal legendou a byl často napodobován, a to nejen intelektuály. *Thoreauův* příklad se stal inspirací i pro skauting a tramping a byl vsířebán i příslušníky dalších alternativních hnutí (beatniky, hippies atd.). T. měl demokr. charakter a někteří jeho představitelé se dostali do blízkosti utop. socialismu (Alcott např. vedl družstevní farmu Fruitlands u Bostonu, která však záhy ztroskotala). Někteří transcendentalisté patřili k předním zastáncům abolitionismu. *Thoreau* je prvním teoretikem občanské neposlušnosti a také teoretikem anarchismu.

Lin

š k o l a c h i c a g s k á - myšlenkový směr, který se formoval na univerzitě v Chicagu zhruba ve 20. a 30.l. našeho st. Význam š.ch. v jejím nejproduktivnějším období po 1. svět. válce spočíval v tom, že zdůrazňovala úzké spojení empir. výzkumu s teor. východisky, že odmítala do té doby převládající spekulativní nebo meliorativní pojetí s-gie a kladla důraz na význam věd. poznání společnosti a na rozvoj s-gických metod. Rozvíjela především statist. metody, metodu biografickou, analýzu osobních dokumentů a metody pozorování. Velmi pokrokové bylo propojování statist. metody s metodou biografickou, které š.ch. uplatňovala např. ve výzkumu kriminality mladistvých. Pojem š.ch. se chápe někdy v příliš úzkém slova smyslu jako teorie s-gie města, příp. ještě užejí jako vyjádření teor. principů soc. ekologie a ověřování těchto principů na městě Chicagu. Správnější je širší pojetí, které chápe š.ch. jako jeden ze směrů moderní s-gie zahrnující vedle s-gie města a soc. ekologie také teorii soc. změny, s-gii rodiny, soc. organizace, rasových problémů a zejm. soc. psychologii v podobě symbolického interakcionismu. Za počátek formování š.ch. se většinou považuje vydání studie R. E. Parka *The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the Urban Environment* (*American Journal of Sociology*, 1916). R. E. L. Faris považuje za nejdůležitější léta š.ch. období 1920-1923.

Š.ch. vznikla na půdě oddělení s-gie, které bylo založeno r. 1892 na univerzitě v Chicagu. Jeho prvním vedoucím byl A. W. Small, dalšími členy byli Ch. R. Henderson, G. E. Vincent a nejmladším W. I. Thomas, který připravil půdu pro další rozvoj oddělení svou schopností kombinovat teor. přístupy s konkrétními pracemi v etnologii, soc. psychologii, s-gii rasových problémů a asimilace. R. 1918 začal s F. Znanieckim vydávat pětisvazkové dílo *The Polish Peasant in Europe and America*. Jeden ze svazků byl věnován metodickým otázkám a obsahuje známou *Methodological Note*, formulaci pojmu

definice situace, klasifikaci "čtyř základních práni". Pojem soc. dezorganizace, jak jej *Thomas* formuloval, se používá v s-gii v podstatě dodnes. *Thomas* zájem o etnologii se projevil zpracováním učebnice *Source Book for Social Origins* v r. 1909, kterou později přepracoval a vydal v r. 1937 pod názvem *Primitive Behavior*. Již ve verzi z r. 1909 kriticky odmítl tehdy populární teorii rasových příčin rozdílů v duševních schopnostech. Období vrcholného rozkvětu *š.ch.* je spojeno s nástupem *R. E. Parka*, *E. W. Burgessa* a *E. Farise* do oddělení s-gie. Není pochyb o tom, že vůdčí osobností byl *E. Park* (i když se vedoucím oddělení stal po odchodu *A. W. Smalla* do důchodu r. 1923 *E. Faris*). *Park* velice dobře znal práce *W. Windelbanda*, *M. Webera*, *G. Simmela* i *F. Tönniese*, *E. Durkheima* a *G. Tarda* a dalších evrop. sociologů. Společně s *E. W. Burgessem*, který byl o 22 let mladší, vydali r. 1921 známou učebnici *Introduction to the Science of Sociology*, která určila na dlouhou dobu obsah i směr am. s-gie. *Park* a *Burgess* v podstatě standardizovali v USA po r. 1921 obsah učebnic s-gie. Mállo která z nich měla však tak velký vliv jako ta jejich. S-gii definovali jako úsilí o objektivní věd. poznání povahy společnosti a soc. organizace, skupin a institucí, povahy a účinků procesů soc. interakce a účinků těchto forem a procesů na chování lidí. Značnou pozornost věnovali otázce základů soc. koheze a zdůraznili v tomto ohledu vedle role konsensu také roli symbiózy. Symbiotické vztahy, tj. vztahy vzniklé na bázi soutěže, mohou bez jakéhokoliv vědomého záměru vést k složitým a stabilním formám soc. organizace. Tuto myšlenku uplatnil *Park* v teorii soc. ekologie a v s-gii města. Považoval kompetici za hlavní sílu vytvářející a formující jak animální, tak i lidské společnosti, vedoucí k dělbě práce i k vzájemné ekon. závislosti jednotlivců a skupin a rovněž k uspořádanému využívání prostoru města. Pro města je charakteristická zejm. soutěživá spolupráce, která má dvě úrovně, biotickou a kult. Biologismus byl u *š.ch.* kritizován již ve 30.1. *Park* formuloval v rámci soc. ekologie a teorie města také pojem přirozené oblasti jako výsledku biotických, neplánovaných procesů. Přirozené oblasti jsou malá, soc. a často i stavebně stejnorodá území ve městech.

E. W. Burgess zaměřil svou pozornost ve větší míře na hledání zákonitostí v ekologické, tj. soc. prostorové struktuře měst jako celků. Konstruoval ideální typ koncentrické zonální struktury rostoucích průmyslových měst. Klíčovým faktorem vysvětlujícím tuto strukturu byly podle něho procesy růstu města. *Parkův* žák *R. D. McKenzie* uplatnil ekologické principy ve výkladu vzniku a struktury metropolitního regionu a další členové *š.ch.* je použili na analýzu takových jevů, jako jsou sebevraždy (*R. S. Cavanová*), dezorganizace rodiny (*E. R. Mowrer*), prostitute (*W. C. Reklens*), kriminalita

(*J. Landesco*, *C. R. Shaw*, *H. D. McKay*, *E. Sutherland*), psych. onemocnění (*Faris*, *H. W. Dunham*). Pro vývoj am. s-gie byly významné monografické studie o tuláčích (*N. Anderson*), o lidech bez domova (*E. H. Sutherland*, *J. H. Locke*), o černošských rodinách (*E. F. Frazier*), o židovském ghettu a městském způsobu života (*L. Wirth*), o životě v hotelích (*N. S. Hayner*) a o brlohových čtvrtích Chicaga (*H. Zorbaugh*). Člen *š.ch.* *W. F. Ogburn*, který se zabýval teorií soc. změny, rozvíjel v této souvislosti také s-gii technologie a am. s-gii ovlivnil pojmem kult. mezer. K vnějšímu okruhu *š.ch.* patřil člen oddělení filozofie a psychologie na chicagské univerzitě *G. H. Mead*, jeden ze zakladatelů symbolického interakcionismu. *š.ch.* měla celosvět. vliv, v Československu působila na pražskou s-gickou školu, zejm. na *Z. Ullricha* a inspirovala v 30.1. výzkum procesů suburbanizace pražského okolí.

Mus

Tabulka 1

Klasická sociologie (od Comta do konce 1. světové války) v konfrontaci s českou sociologickou tradicí

1837 - francouzský pozitivistický filozof a zakladatel sociologie *Auguste Comte* (1798-1857) poprvé použil ve IV. svazku svého díla *Kurs pozitivní filozofie* termínu "sociologie", který sám vymyslel. Lingvisticky špatně utvořený novotvar "sociologie" se asi po dvaceti letech ujal a obecně rozšířil a vytlačil tak dosavadní označení typu "sociální fyzika", "politická filozofie" či "sociální filozofie".

1842 - *Comte* dokončil své životní dílo *Kurs pozitivní filozofie*

1848 - *Karel Marx* s *Bedřichem Engelsem* vydávají *Komunistický manifest*. *Marx* je pokládán za tvůrce "druhé větve" sociologie, ačkoliv sám termín "sociologie" pro označení svého materialistického pojetí dějin nikdy nepoužil.

- *Augustin Smetana* píše německy *Úvahy o budoucnosti lidstva* (čes. 1903), v nichž předkládá svou filozofii dějin. V té době se sociologie v podstatě jinak než jako filozofie dějin nepěstovala.

- *František Palacký* začíná práci na svých *Dějinnách*, které později vyvolají řadu diskusí, do nichž zasáhnu i někteří sociologové, s *Masarykem* v čele

1849 - *Matouš Klácel* píše *Listy přítele přítelkyni o původu socialismu a komunismu*

- 1859 - vychází *Marxova studie Ke kritice politické ekonomie*, v níž je podán stručný systematický výklad jeho sociologie
- 1861 - *Karel Sabina* vydává *Duchový komunismus*, v němž proklamuje "právo každého člověka ku všeobecné vzdělanosti a ke všem prostředkům, jež společnost lidská k vyplnění tohoto práva poskytuje". Knihu v roce 1928 znovu vydává *Zdeněk Nejedlý*.
- 1865 - francouzský filozof *Hippolyte Taine* vydává knihu *Filozofie umění*, která je považována za zakladatelské dílo také v oblasti sociologie umění. V roce 1873 část spisu přeložil *Miroslav Tyrš* pod názvem *O podstatě díla uměleckého*.
- 1867 - vychází první svazek *Marxova Kapitálu*
- 1871 - *Edward B. Tylor* vydává základní knihu z oblasti kulturní a sociální antropologie, která významně ovlivnila světovou sociologii - *Primitivní kultura*
- vychází německy spis *Gustava Adolfa Lindnera Myslenky k psychologii společnosti jako základ společenské vědy*, jež česky vydá *Josef Král* v roce 1929 a pokusí se zkonstruovat "herbartovskou sociologii" jako první sociologickou školu v českých zemích
- *Miroslav Tyrš* ve spisku *Náš úkol, směr a cíl*, který je programovým článkem *Sokola*, formuluje některé sociologické ideje ovlivněné darwinismem
- 1873 - anglický filozof a sociolog *Herbert Spencer* vydává spis *O studiu sociologie*, který *Emanuel Chalupný* později prohlásí za konec tzv. přípravného období ve vývoji sociologie
- 1875 - ve spise *Všeobecná aesthetika* navrhuje *Josef Durdík* pro sociologii český termín "spolkověda", který se (naštěstí) neujal. *Durdíkova* sociologická koncepce byla silně ovlivněna *Herbartem, Zimmermannem*, ale do jisté míry také *Comtem*. *Comtova* sociologii však do českých zemí uvedl až *Masaryk*.
- 1876 - ve své juvenili *Theorie a praxis* mladý *Tomáš Masaryk*, používající také jména *Vlastimil*, poprvé vysvětluje soustavněji a pro širší veřejnost srozumitelněji, co je sociologie a jaký je její vztah k praktickému, zejména politickému životu
- 1878 - *Masarykova* nedokončená studie *O pokroku, vývoji a osvětě* je pokračováním úsilí započatého v *Theorii a praxis* a nese již vlivy sociologie *comtovské*, ačkoliv není jisto, zda v té době *Masaryk* dílo *Comtova* již autenticky z vlastní četby znal

- 1881 - *Masaryk* vydává německy svou práci *Sebevražda jako hromadný jev moderní osvěty*, již se ve Vídni habilitoval jako docent filozofie. Tato práce je nepochybně první skutečně sociologickou monografií českého autora.
- 1883 - Američan *Lester Frank Ward*, pokládán vedle *Comta, Marxe* a *Spencera* za čtvrtého ze zakladatelů sociologie jako samostatné vědy, vydává *Dynamickou sociologii*
- *Wilhelm Dilthey* se v práci *Úvod do duchovních věd* pokouší v polemice s *Comtem* a pozitivistickým typem sociologie tvořené podle vzoru přírodních věd prokázat, že sociologie jako věda není možná. Český překlad právě této knihy iniciuje v roce 1900 *Albin Bráf*, který v polemice s *Masarykem* prohlašuje, že sociologie je pouze programem, nikoliv skutečnou vědou. Pod názvem *Uvedení do vědy duchové* vychází *Diltheyův* spis česky v roce 1901.
- vychází nejslavnější práce *Friedricha Nietzscheho Tak pravil Zarathustra*
- 1886 - *T. G. Masaryk* vstupuje se svým "sociologickým důkazem" do boje proti pravosti *Rukopisů*
- 1887 - vychází později slavná a dodnes citovaná kniha německého sociologa *Ferdinanda Tönniese* *Pospolitost a společnost*
- 1889 - je založena *Americká akademie politických a sociálních věd*
- 1890 - *Georg Simmel* vydává svůj první významnější spis *O sociální diferenciaci*
- francouzský sociolog a sociální psycholog *Gabriel Tarde* předkládá svou psychologicky orientovanou sociologickou teorii v knize *Zákony sociální*, jež vychází česky již rok po francouzském vydání v překladu *B. Kalandy*
- 1892 - je založena první samostatná fakulta sociologie v *Chicagu*
- 1893 - poslanec říšského sněmu *T. G. Masaryk* ve sněmovně marně požaduje zařazení sociologie jako povinného předmětu pro právnické fakulty
- *Emile Durkheim* dokončil svůj významný spis *O dělbě společenské práce*, který je dodnes pokládán za základní metodologické dílo francouzské sociologické školy a za klíčový spis sociologie světové
- 1895 - francouzský lékař a sociolog *Gustav le Bon* vydává knihu *Duše davu*, která vzápětí (1897) vychází česky
- *Durkheim* formuluje svá pravidla sociologické metody ve stejnojmenném spise. *Durkheimem* byl během svých studií ve Francii ovlivněn *Edvardem Bernesem*, který v roce 1926 napsal k českému překladu právě této *Durkheimovy*

zešla zásadní práce uznalou, i když mírně kriticky distancovanou předmluvu.

1895-1896 - Masaryk vydává sérii svých knih k české otázce - *Českou otázkou, Naši nynější krizi, Havlíčka a Jana Husa*, v nichž vykládá svou filozofii našich národních dějin

1896 - v Americe vychází učebnice *Základy sociologie* od jednoho z tzv. otců-zakladatelů americké sociologie *Franklina Henryho Giddingse*, kterou přeložil a v roce 1900 vydal *Břetislav Foustka*. *Giddingsova* práce se stala na dlouhá desetiletí jedinou v češtině vydanou učebnicí systematické sociologie.

1897 - v *Naší době* začíná na pokračování vycházet soubor statí *Moderní člověk a náboženství*, v nichž *Masaryk* vyložil podstatu svého pojetí krize moderní doby a zaujal kritické stanovisko k nejvýznamnějším filozofům a sociologům předešlým 19. století a sociologicky analyzoval některá reprezentativní literární díla té doby

- ve Francii vychází *Durkheimova Sebevražda*, práce, která dospívá k dosti podobným závěrům, k nimž dospěl *Masaryk* před 16 lety

1898 - vychází *Otázka sociální*, jeden z prvních rozsáhlých kritických spisů věnovaných marxismu, opět z pera *T. G. Masaryka*. Kniha vyšla rok nato německy a stala se předmětem kritiky ze strany tehdy nejvýznamnějších marxistických teoretiků, *Bernsteina, Cunowa, Labrioly a Plechanova*.

- *Durkheim* začíná vydávat vlivnou francouzskou *Sociologickou ročenku*

- *Robert Neuschl* vydává knihu *Křesťanská sociologie*, která byla sice rozporně přijata, nicméně až do *Chalupného* pokusu z roku 1916 byla nejrozsáhlejším spísem z obecné sociologie v češtině

1899 - vychází český překlad prvních dvou kapitol *Comtova Kursu pozitivní filozofie* v překladu *R. Brejchy*. Českou terminologii prokazatelně revidoval *Masaryk*.

1900 - *Henri Bergson* vydává svou filozoficko-sociologickou esej *Smích*

- vychází v Německu kniha *Georga Simmela Filozofie peněz*

1901 - *Masaryk* začíná vydávat dlouho očekávanou učebnici sociologie pod názvem *Rukověť sociologie*, ale po několika pokračováních, v nichž vyložil předmět a metodu sociologie a ukázal její postavení v soustavě věd, v práci ustal

- na základě svých veřejných přednášek vydává *Masaryk* populární a mimořádně vlivné *Ideály humanitní*

- *Gabriel Tarde* pokračuje ve svém úsilí ustavit sociologii na psychologických základech prací *Minění a dáv*

1902 - italský ekonom, sociolog a matematik *Vilfredo Pareto* píše francouzsky analýzu socialistických systémů (*Socialistické systémy*, 2 sv.)

- *Břetislav Foustka* propaguje zařazení sociologie do výuky na středních školách, zatím bezúspěšně

1903 - *Ladislav Kunte* píše do časopisu *Rozhledy* studii *Sociologie a její praktické užití*

1904 - vychází první česky psaná sociologická monografie *Slabi v lidské společnosti* s podtitulem *Ideály humanitní a degenerace národů*, jejímž autorem je *Břetislav Foustka*

- *Ladislav Klíma* vydává *Svět jako vědomí a nic*, spis, jehož význam pro českou kulturní veřejnost objevil sociolog *Emanuel Chalupný*, ctitel a propagátor *Klímov*, ač sám nmyslitel zcela jiného ražení

- *Otto Josifek* (vlastním jménem *Josef Dyrhon*) uzavírá v časopise *Rozhledy* svou sérii popularizujících sociologických statí úvahou *Podmínky pokroku* s podtitulem *Co jest předmětem sociologie?*

- *Max Weber* vydává svou nejslavnější knihu *Protestantská etika a duch kapitalismu*, která je polemikou s *Marxovým* výkladem vzniku kapitalismu - též autor formuluje své metodologické úvahy o tom, že sociologie má být vědou, která sociální jevy pokud možno nehodnotí, ale pouze popisuje a vysvětluje, a to v práci *Objektivita sociálněvědního a sociálněpolitického poznání*

1905 - je založena *Americká sociologická společnost*

- *Břetislav Foustka* se stává prvním docentem pro obor sociologie v českých zemích

1906 - *William Graham Sumner* vydává vlivný spis *Folkways* (nepřeložitelné označení pro soubor mravů, obyčejů a návyků), který byl původně zamýšlen jako učebnice, jež zůstala nedokončena podobně jako *Masarykova Rukověť*

1907 - *Emanuel Chalupný* píše a vydává nákladem vlastním studii *Národní povaha česká*, již počíná sérii řady prací na toto téma, vlastních i cizích

1908 - vychází soubor esejů *Georga Simmela Sociologie* s podtitulem *Zkoumání o formách sdružování*

1912 - *Durkheim* vydává *Elementární formy náboženského života*

- jeden z mála nekrologů *Ladislava Klímy* píše sociolog *Emanuel Chalupný*
- *Edvard Beneš* vydává svou sociologicky nejdůležitější knihu *Stranictví 1913 - Edvard Beneš* se stává druhým docentem pro obor sociologie, profesorem je jmenován v roce 1922, akademického života se však již neúčastní
- vychází německy *Masarykovo* rozsáhlé dílo *Rusko a Evropa* (česky ve dvou svazcích 1919 a 1921) s podtitulem Sociologické skizzy, v němž se Masaryk vyrovnává s ruskou filozofií, literární a sociologickou tradicí ve snaze pochopit duši Ruska
- 1914 - *Inocenc Arnošt Bláha* uzavírá svá rozsáhlá empirická studia městského života monografií *Město*
- *Edvard Beneš* píše jednu ze svých posledních čistě sociologických, akademických studií *Ke sporům o definici jevů sociálních*, v níž se jeví jako umírněný stoupenec *Durkheimův*
- 1916 - *Emanuel Chalupný* začíná práci na své systematické sociologii - souboru deseti dále vnitřně členěných děl, jež vycházejí až do jeho umlčení po únoru 1948
- *Vilfredo Pareto* vydává svou základní sociologickou knihu *Traktát o obecné sociologii*

3.

Sociologie jako "exaktní věda": neopozitivismus a empirismus, behaviorismus a interakcionismus

Můj názor na hlavní úkol sociologie - a je to ovšem hledisko redukcionistické - spočívá v tom, že má ukázat, jak tvrzení o individuálním lidském učení, jež je samo ovlivněno genetickými rozdíly, mohou vysvětlit charakteristiky existujících sociálních struktur. Nevidím jiné společenské vědy, ale ani mnoho sociologů, kteří by se snažili tento úkol splnit. Pokud však bude takový úkol před námi, potud bude také existovat sociologie.

G. C. Homans, Odpověď sociologova, 1977

n e o p o z i t i v i s m u s - též novopozitivismus, logický pozitivismus nebo logický empirismus - patří k význ. fil. směrům 1. poloviny 20. st. Spojuje dvě myšlenkové tradice: empirismus staršího pozitivismu *A. Comta*, machismu a empiriokriticismu s výsledky moderní logiky a studia základů matematiky. V počátečním manifestu Vídeňského kruhu z r. 1929, který se stal org. platformou novopozitivistického sdružení, se výslovně uvádějí jako předchůdci *D. Hume*, *A. Mach*, *H. V. Helmholtz*, *H. Poincaré*, *P. Duhem*, *A. Einstein* a *J. S. Mill*. Mezi neopozitivisty Vídeňského kruhu patřili: *R. Carnap*, *H. Feigl*, *Ph. Frank*, *K. Gödel*, *H. Hahn*, *B. v. Juhos*, *F. Kaufmann*, *V. Kraft*, *K. Menger*, *O. Neurath*, *Fr. Waismann*. Diskusi Vídeňského kruhu se účastnili mnozí další, mezi nimi zvl. *L. Wittgenstein* a *K. R. Popper* a iniciátor činnosti tohoto sdružení *M. Schlick*. Pod vlivem *B. Russella*, zvl. jeho logického atomismu a neutrálního monismu, se představitelé n. snažili zastávat důsledné antimetafyzické stanovisko ve filozofii. *R. Carnap* programově proklamoval překonání metafyziky logickou analýzou jazyka (1931). Podle něj nejsou pro filozofii rozhodující ani gnoseologické a tím méně ontologické otázky, ale otázky metodol. Filozofie se redukuje na analýzu vět a pojmů empir. věd. Věty metafyziky, které nelze empir. ověřovat, mají povahu pseudovět. Předmětem zkoumání ve filozofii se stává jazyk, zpočátku chápán jen ryze syntakticky, později pod vlivem *A. Tarského* i sémanticky. Hlavním metodol. instrumentem je metoda analýzy, která má zajistit eliminaci bezprostředně neverifikovaných předpokladů a napomáhat odstranění pseudoproblémů ve filozofii. Výrazným rysem neopozitivistického způsobu filozofování byla snaha vytyčit ostré hranice mezi vědou a metafyzikou, observačním a teor. jazykem, empir. a teor. pojmy, analytickými a syntetic-